

KÁLMÁN BÉLA

*

MUNKÁCSI BERNÁT

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

252713

KÁLMÁN BÉLA

MUNKÁCSI BERNÁT

MTAK

0 00018 07600 4

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1981

620415

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

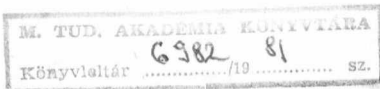
ISBN 963 05 2484 8 az összkiadás száma

ISBN 963 05 2487 2 a kötet száma

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981

Kálmán Béla

Printed in Hungary

TARTALOM

Az ifjúkor és a felkészülés évei	7
Tanulmányutak	14
Az őstörténet bűvára	62
Anyaggyűjtés a hadifogolytáborokban	119
Fáradhatatlanul a sírig	154
Bibliográfia	175

AZ IFJÚKOR ÉS A FELKÉSZÜLÉS ÉVEI

Munkácsi Bernát Munk Adolf, egy — a héber hittudományban jártas — tanító, majd később terménykereskedő fiaként született 1860. március 12-én, Nagyváradon. Az apa hamar felismerte a kisleány képességeit, és öt gyermeke közül egyedül őt taníttatta tovább a nagyváradai premontrei gimnáziumban. Ott a diák hamarosan a legjobbak közé emelkedett.

Még kisleány korában Jókai *Eppur si muove* c. regényének olvasásakor érlelődött meg benne az elhatározás, hogy a regény egyik hősnője,

Barkó Pálnak nyomdokain fog haladni. Barkó Pál alakját Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal sorsa és jelleme nyomán mintázta meg Jókai. Tizenöt éves korától kezdve Munkácsi ennek — a kezdetben ködös, majd egyre inkább megfogható irányba forduló — célnak az érdekébe állította nem mindennapi tehetségét és kitűnő nyelvérzékét. Már középiskolás korában törökül tanul.

A gimnázium elvégzése után a budapesti egyetemre iratkozik be, és ott olyan kitűnő tudósok keze alá kerül, mint Budenz József és Simonyi Zsigmond. Nem riad vissza a kezdeti nehézségektől, szinte fejest veti bele magát a nyelv-

tudományba. Mesterei felismerik ragyogó tehetségét és önzetlen lelkesedését a tudomány iránt. Biztatják, bátorítják. Tizenkilenc éves korában jelenik meg első tudományos cikke a Magyar Nyelvőr hasábjain az *áldás* és *átok* szó családjáról. A következő évben pedig Kunos Ignáccal együtt már jelentős „expedícióra” vállalkozik. Nagyrészt gyalogszerrel járják be a moldvai csángó falvakat, hogy azok nyelvjárását tanulmányozzák. Munkácsi nem is tagadja, hogy ezt a sok fáradsággal és nélkülözéssel járó utat erőpróbának szánta későbbi nagyszabású tanulmányútjaihoz. De nem tekinthetjük csángóföldi útját csak egy romantikus

lelkületű fiatalember egyszerű kalandkereső vállalkozásának, hiszen olyan gazdag eredménnyel tér haza, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Sámuel-díját nyeri el. Gyűjtését rövidesen közzé is teszi. (Magyar Nyelvőr IX—X.)

Egyetemi hallgató korában folytatja a középiskolában megkezdett török tanulmányait, megtanul oroszul, vasszorgalommal lát neki a különböző finnugor nyelvek tanulmányozásának. Kisdiákkori homályos, romantikus, kalandos elképzelései most kezdenek tisztulni. Most is tudja, érzi, hogy Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal nyomán kell járnia, az ő örökükbe kell lépnie, de most már az ok és

cél is világosan kirajzolódik előtte. A finnugor nyelvtudomány nem virágozhat fel, nem haladhat előre, ha nincs elég anyagunk az Oroszországban élő kisebb rokon népek nyelvéről. Reguly Antal is világosan látta feladatát, mikor négy évtizeddel előtte elindult nyelvrokonaink közé. Reguly azonban halálos betegen tért vissza, még Hunfalvy Pál segítségével sem bírta gyűjtött anyagát sajtó alá rendezni. Egy részét (az északi nyelvjárásban lejegyzett szövegeket) tudta csak Hunfalvy megfejteni és kiadni a világhírű kutató halála után. A gyűjtés zömével azonban nem boldogult, az továbbra is „hét lakattal lezárt rejtelem” maradt. De négy

évtizedig sem akadt vállalkozó, aki egy ilyen utazás kockázatát vállalni merté volna. Munkácsi azonban tudatosan készült rá.

Tanulmányútjai előtt számos dolgozatában foglalkozott a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, a délszláv nyelvekbe átkerült magyar szavakkal, valamint a magyar nyelvet ért török hatással.

Vámbéry Árminnak éveken át tanítványa volt, de mikor Vámbéry Budenz Józsefet támadva a török—magyar nyelvrokonságot hirdette (*A magyarok eredete* 1882.), az ifjú, huszonkét éves Munkácsit már arra ösztönözte igazságérzete, hogy a finnugor rokonság védői mellé álljon, leleplezze Vámbéry

tévedéseit és a tudományos erkölccsel össze nem egyeztethető hamisításait. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert akkor már otthonosan mozgott a turkológiában is.

Amikor 1885-ben a fiatal, huszonöt éves tudóst a Magyar Tudományos Akadémia tanulmányútra küldi a votjások (udmurtok) közé, már igen jelentékeny tudományos munkássággal rendelkezik: több, mint huszonöt tudományos értekezése, cikke, ismertetése jelent meg.

TANULMÁNYUTAK

1885. április 10-én indul vonattal votjákföldi tanulmányútvára a Káma folyó vidékére. Több napos vasúti utazás után ér Moszkvába. Rövid pihenő után folytatja útját Novgorodig vonaton, onnan hajón Kazánig. 25-én ér az egykori tatár kánság fővárosába. Ajánlólevelet kapott mesterétől, Budenztól és az akkor még tartui egyetemi tanárként működő francia származású lengyel tudóstól, Baudouin de Courtenay-től, az újkori nyelvtudomány egyik ágának, a fonológiának megalapítójától Nyikolaj

Ivanovics Ilminszkijhez, a kazáni tanítóképző igazgatójához. A kazáni tanítóképzőben az orosz és tatár diákokon kívül akkor három votják is tanult. Ilminszkij ezek közül az egyiket, Nyikolaj Ivanovics Ivanovot jelölte ki Munkácsi votják nyelvmesterének és vezetőjének. Május végéig marad Munkácsi Kazánban és szorgalmasan tanulja a votjákat Nyikolajtól (Munkácsi rendszerint csak keresztnévén emlegette). A fiatalember türelmes tanítónak bizonyul, Munkácsi a nyelvi adatokon kívül fontos néprajzi és népköltészeti anyagot is fel tud jegyezni.

Június elsején indul útnak hajón Nyikolajjal. Három napi kalandos

hajóút után megérkeznek Szarapul városába. Onnan már kocsin folytatják útjukat, és további néhány napos kocsizás után jutnak el Ljukba, Nyikolaj falujába. A szomszéd faluba is ellátogatnak, ahol megismerkednek a pogány votjások *kwala* nevű áldozó kunyhójával és a *luddal*, az áldozati ligettel. Munkácsi mindössze egy hétig jegyezhet szorgalmasan Ljuk faluban és környékén. További egy hetet vett igénybe az úti okmányokért való utazgatás, mert a hatóságok nehézségeket támasztottak. Hajón folytatta útját, és részt vett egy votják faluban a lombünnepen (*kwar-sur*), lakodalom és egyéb ünnepségeken. Július közepén költözött egy

Multan nevű votják faluba, ahol ismét gazdag anyagot sikerült gyűjtenie. A városokhoz közel eső votják falvak azonban már nagyrészt eloroszosodtak és elhagyták ősi szertartásaikat.

Augusztus 1-én tért vissza Szarapulba, onnan tovább utazott az ufai votjákokhoz, de itt a színleg sem keresztény pogány votjákok annyi zaklatásnak voltak kitéve a hatóságok részéről, hogy bizalmatlanok voltak minden idegen iránt. Nyikolaj is belefáradt a munkába. Így Munkácsi visszatért Kazánba. További három hetet töltött ott, rendezgette, másolgatta följegyzéseit. Augusztus végén még egy jól sikerült kirándulást tett Nyikolaj-

jal egy Jelabugától mintegy negyven versztnyire fekvő Kurakova nevű teljesen votják nyelvű faluba. Itt a helyi hatóság is segítségére sietett, és értékes népköltési anyagot tudott feljegyezni. Augusztus 31-én búcsúzott el a votjákoktól, Jelabugában Nyikolajtól is. Szeptember hónap egy részét még Kazánban töltötte, de egy hosszabb csuvas expedícióra megfelelő kísérő híján már nem vállalkozott, noha Budenz egy levelében buzdította erre. A szimbirszki (a város neve 1924-től Uljanovszk) tanítóképző csuvas nemzetiségű növendékeinek és tanítóinak segítségével azonban megismerkedik a csuvas néppel, nyelvével, irodalmával és népköltészetével.

vel. Az év vége előtt hazatér Budapestre.

Votják és csuvas tanulmányútjának eredményeit még vogul útja előtt feldolgozza. Állása ugyan nincs még ekkor, Budenz azonban kieszközöl számára egy szerény ösztöndíjat. Már 1887-ben megjelenik *Votják népköltészeti hagyományok* c. kötete. Ebben gondos fordítással és nyelvészeti-néprajzi jegyzetekkel látja el mitológiai-népköltészeti szöveggyűjteményét. — Csuvas anyaga ugyanezen évben jelenik meg *Csuvas nyelvészeti jegyzetek* címen a Nyelvtudományi Közlemények 21. kötetében.

Szótára is elkészült 1887 végére, de a munka kiadását hátráltatta az

1888–89. évi vogul tanulmányút. Így a *Votják szótár* 1890–96 közt jelent meg négy füzetben. Ez a szótár ma is nélkülözhetetlen a votják nyelv minden kutatójának. Szinte nyelvtörténeti és nyelvjárási szótár egyben. Saját gyűjtésén kívül beledolgozza az addigi votjákirodalomban előforduló szókincset is. Máig is a leggazdagabb anyagú votják szótár. Az Akadémia Marczibányi-díjjal tüntette ki ezt a kitűnő alkotást. Szinte páratlan teljesítmény egy 27 éves fiatal tudóstól!

Bár Munkácsi sohasem végzett népköltészeti tanulmányokat, óriási szolgálatot tett a folklór tudománynak is, mikor elsőnek írt le nagy mennyiségű votják népkölté-

szeti teméket. És noha talán fejcsóválva jegyzett föl szinte szövegtelen hejgetéseket és rögtönzéseket is — de följegyezte őket hitelesen, fordítással és magyarázattal. A későbbi folklór-kutatás tette aztán igazán helyükre ezeket az ősi énekformákat, és hálás a nyelvésznek, aki általa még föl sem ismert, de pótolhatatlan értékeket őrzött meg az utókornak. Néhány kis szemelvényt mutatok be azokból a votják népdalokból, amelyeket Munkácsinak köszönhetünk.

A votjákok egyik ősi foglalkozása a méhészet. A következő dalt Munkácsi is „költői becsű méh-hívó ének”-nek tartja:

Kaskészítő szerszámok hangját
 meghallván — ide tarts!
 Korábbi rajaid, királynő,
 óhajtván — ide tarts!
 Tengernek túlsó partján virág-
 port gyűjtván — ide tarts!
 Kámának meredek martján virág-
 port gyűjtván — ide tarts!
 Tallóztatván fajdoktól dürrögő
 dombokon — ide tarts!
 Böngészgetvén mókus-futotta
 halmokon — ide tarts!
 Vörösfenyő-berkek aljában
 kutatván — ide tarts!
 Hársfából készült kasodat keres-
 vén — ide tarts!
 Pépes szárnyakon repülván —
 ide tarts!
 Viaszos szárnyakat cipelvén —
 ide tarts!

Nézd a fát: nemzetségjelünkkel
apám jelölte: itt van.
Üresen távozván megtérsz-e
rakottan — megteszed-é?
Négylábú asztalunkra hadd tegyük
mézedet — elhozod-é?
Jó népünknek étekül-italul ide-
adod-é?

(Buda Ferenc műfordítása)

A 25 évre katonának elvitt vot-
ják fiú éneke szinte búcsúdal, hi-
szen kevesek tértek vissza a katona-
ságtól. Vándormadárhoz hasonlítja
magát:

Fehér hattyúd tovább száll
Maradása nincsen már,
Szívem, szegény megindul:
Búcsúzom a társaktul.

Hej, kedvesem, kedvesem,
Tőled bizony elmegyek,
Te meg magad maradsz itt,
Szemed könnye patakzik.

Emelt fővel katonád,
Mint a vadlúd száll tovább
Azalatt, míg nem látod
Bejárja a világot.

(Képes Géza műfordítása)

A szerelmétől elszakított és gyű-
lölt férjhez kényszerített leány az
öngyilkosságba menekül:

Jó anyám, jó süvem
Hajam már vízisás lesz,
Jó anyám, jó süvem,
Kezecsém halpikkely lesz.

(Képes Géza műfordítása)

Az előbbi mesterien sűrített tragédiának egy kissé feloldottabb és szinte groteszk befejezésű változatát is Munkácsinak köszönhetjük:

Fejecském, mint cérnagombolyag,
szép

Arcocskám, mint kövi szeder,
szép

Kezecském, mint ezüstoffó, szép

Lábam könnyű topogással lép.

Malomhoz mentem, lisztes let-
tem,

Pusztára mentem, meglátott egy
ember,

Erdőbe mentem, megcsípett egy
kullancs.

Izs folyóba mentem, hogy bele-
veszek,

De sajnáltam ezt a fényes vilá-
got.

Örvényhez mentem, hogy bele-
ugrok,

De egy béka előttem beleugrott.

(Képes Géza műfordítása)

Népi tapasztalat, bölcsesség szű-
rődik le a következőből:

Még két óra s vége a napnak,

Még két nap és vége a hétnek,

Még két hét és elfogy a hónap.

Még két hónap s vége az évnek,

Megy az idő s véle az ember.

(Képes Géza műfordítása)

Az incselkedés, dévajkodás sem
idegen a votják népköltészettől:

- Merre jártál, kedvesem?
- Bogyót szedtem, ott jártam.
- Merre háltál, kedvesem?
- A te kapudban, ott háltam.
- Mi volt az ágyad, kedvesem?
- Fekete fenyő ága volt.
- Hát fejedalja, kedvesem?
- Fekete tuskó göbje volt.
- Mi volt vacsorád, kedvesem?
- Fekete kanca húsa volt.

(*Rab Zsuzsa műfordítása*)★

Munkácsi votják nyelvi tanulmányai azonban szótárának megjelenésével nem zárultak le. 1915–17-ben is gazdag votják népköltészeti és szótári anyagot gyűjt. De

★ Valamennyi verses szemelvény DOMOKOS PÉTER *Az udmurt irodalom története* (Bp., 1975.) c. könyvéből való (78–93.).

ennek kiadása már a Munkácsi-hagyaték történetéhez tartozik. A két világháború közt Munkácsi hozzájut oroszországi barátai révén a szovjet korszakban kiadott votják nyelvű irodalomhoz. Meleg szavakkal méltatja a bontakozó új, népi fogantatású irodalmi kezdeteket, egy elnyomott, pusztuló nép történelmi fordulópontjának, népi öntudatra ébredésének első jeleit.

1888. március 13-án, huszonnyolc éves korában indul Munkácsi a legnagyobb vállalkozására, Reguly nyomába, hogy tragikus sorsú elődének följegyzéseit megfejtse, kiegészítse. Útjára elkíséri a korán elhunyt, szép reményekre joga-

sító Pápai Károly is, aki néprajzi és antropológiai tanulmányokat akar végezni Nyugat-Szibériában. Varsón és Vilnán (Vilnius) át érkeznek a fiatal tudósok Szentpétervárra. Itt Johann Ferdinand Wiedemann balti német származású észt finnugrista és Wilhelm Radloff német származású orosz turkológus akadémikus közbenjárására néhány nap alatt megkapják azt a cári nyílt parancsot, amely a hatóságok támogatását biztosítja számukra tanulmányútjukon. Március végén indulnak neki a nagy útnak. Moszkván és Nyizsnij-Novgorodon (ma Gorkij) át igyekeznek Kazánba. Mivel ekkor még nem épült ki teljesen a vasútvonal, az utolsó út-

szakaszt szánon teszik meg. A Volga jege azonban már olvadni kezdett, és így nem volt tanácsos rajta szánnal menni. Ezért a szárazföldi útra kényszerültek. Az embernek önkénytelenül Baradlay Ödön utazása jut eszébe Jókai *A kőszívű ember fiai* c. regényéből, mikor Munkácsi úti beszámolójának ezt a részét olvassa: „Mi hazánkbeli embernek igen bajos képet alkotni magának egy ilyen út természetéről. A szán itt állandóan 2—3 lábnyi hógöröngyökkel elegyes vízben halad, úgy, hogy a kas körülbelül feléig vizet tartalmaz, ha nem raknák meg erősen összetömött szénával. Ez a széna óvja meg az utazót az egész napi fagyos lábvíztől, melyből

azonban időnként mégis kijut pár perczre része, amidőn tudniillik a szán a láthatatlan útfeneknek egy nagyobb gödrébe süllyed, s a víz egyszerűen a szán tetején is hatol a benne ülőre és holmijára.” (Budapesti Szemle LX. 215.)

Majd egy még kellemetlenebb szekérút után érkeznek el a Volgához. A zajló jégtáblák közt eveznek át a folyam túlsó partjára. „Most gyalog utazás kezdődött; embereink és magunk vállainkra szedtük a holminkat s elczipeltük a nem messze fekvő Kazánka folyó torkolatáig. Az itt összehalmozott, folytonosan mozgó jégtáblákon, egyikről a másikra ugorva átkelni volt merész kalauzaink szándéka. Egy

elhibázott oldallépés, az egyensúly vesztese, vagy egy kevésbé energikus ugrás halálos veszedelembé ejt-
het vala bennünket; — de az oly óhajtott nyugalom közelségének érzete serkenti vala bátorságunkat, s mi megemberelve magunkat, sikerrel tesszük meg az átkelést.”
(Uo. 217.)

Kazánban két hetet pihennek Mihkel Weske észt nemzetiségű finnugor nyelvész, Ivan Nyikola-, jevics Szmirnov történész és Nyikolaj Ivanovics Ilminszkij orosz tudósok társaságában. Majd hajón folytatják útjukat Permig. Május 2-án — már az Ural szibériai oldalán — Nyikito-Ivgyilben találkozott Munkácsi az első vogulokkal

de ezek nem bizonyultak alkalmas adatközlőnek. Így tovább csónakázott az első vogul faluig, *Tóreh-paulig*. Ott azután egy Pérsä nevű — a Lozva folyó középső szakasza mellett élő — vogul férfival és egy rendkívül értelmes vogul asszony, Tatjana Szotyინova segítségével Reguly szövegeinek jelentékeny részét megfejtette. Itt válik el tőle egy időre Pápai Károly, aki tovább utazik az osztjákok lakta területre.

Június közepén átvonuló felsőlozvai nomád voguloktól jegyezget énekeket Munkácsi ugyancsak Tatjana segítségével. Július végén csónakon megy tovább a Lozván az alsólozvai félig-meddig már el-

oroszosodott vogulok közé. Ott egy hétig nyelvtani és szótári anyagot jegyez. Innen a tavdai vogulokhoz utazik, és mintegy két hetet tölt náluk, szótári, nyelvtani és szöveggyűjtéssel foglalkozik. Az öthónapi szakadatlan munkában elfáradva Jekatyerinburgban (ma Szverdlovszk) majd Tobolszkban pihen nem egészen egy hónapig. Szeptember végén már ismét úton van a kondai vogulokhoz. Kéthetes fáradságos, csónakon megtett út után október 6-án ér Leus faluba. Kétheti gyűjtőmunka végeztével a felsőkondai Szatigiba csónakázik sok viszontagság közt. További két hét elteltével szánon folytatja útját a pelimi vogulság-

hoz. Rövid itt-tartózkodás alatt megfejt két Reguly-szöveget, szótári és nyelvtani följegyzéseket készít, majd visszatér első állomáshelyére, Tóreh-paulba, hogy Reguly hátralevő szövegeit is megfejtse. Egyhónapi megfeszített munka árán ez is sikerül, és az év utolsó napján „le volt törve végre a hét lakat, mely vállalatom elbűvölt ideálját, az annyi évtized óta homállyal borított tudományos kincset előlem elzárta”. (I. m. 398.) Ivgyilből felsőlozvai vogulokkal megy szánon az északi Szoszvához. Útközben alkalma van részt venni egy rénszarvas-áldozaton is. 1889. január 7-én éri el a Szoszva folyót. Nemsokára ismét találkozik Pápai-

val, és néhány napig élvezik egymás társaságát.

Eközben csodálatos gazdagságban ömlik az ének a vogul adatközlők ajkáról, alig győzi jegyezni. Felutazik a Szigva folyó melletti falvakba is, szorgalmasan jegyzi a szebbnél szebb hősi énekeket, medveénekeket, színjátékokat. Egy hónapig vogul jurtákban lakik. Nehezen tudja megszokni ezt az életet: „Gerendákból összerótt téli lakását (a vogulnak), mely egyszerű fakéreggel van befödve s oldalt ablaküveg helyett egy vastag jégtáblán át (néhol meg csak a tetőnyíláson) kapja világosságát — összesen egy zugának szabad tűzhelye, a *sowel* van hivatva melegíteni. Az

éjszak-szibériai 35—50 fokú téli hidegekben természetesen vajmi gyönge hatása lehet egy ilyen tűzhelynek a lakás hőfokának az emelésére, különösen éjjel, amidőn nem állhat mellette senki, hogy a tüzet rakja s folytonosan élessze. Mindaddig, míg a jurtokban voltam kénytelen élni (pedig ez egy egész hónapon át tartott), nem vetkőzhettem le éjszakára; sőt lefekvéskor épp oly gondosan kellett felöltözködnöm, mint mikor távoli útra keltem — s mindamellett az éjfél utáni órákban lehetetlen volt az alvás az erős fagy miatt. Ha egész napi fáradság után hét réteg ruhámba öltözötten a földre heveredtem, az álomnak nem lehetett az a jó-

tékony hatása, mint hasonló esetben a Kondán volt s pár heti erős munka után a kimerültség kezd nálam mutatkozni és nagyfokú izgatottság. Elősegítik ezt a nyomorúságos táplálkozási viszonyok is . . .” (Uo. 404.)

Január végén érkezik meg az Ob folyam menti Berjozov városába. Itt majdnem két hónapot tölt anyagának tisztázásával, másolásával, de új anyaggal is bővíti gyűjtését az ott lakó néhány vogultól. Április elején ér Tobolszkba. Onnan még egy utolsó kirándulásra vállalkozik a tavidai vogulokhoz, majd Jekatyerinburgon, Permen át jut vissza Kazánba. Itt másfél hónapon át gyűjteménye rendezésével foglal-

kozik. „E közben kiváló gondomat teszi azon kérdések tanulmánya, hogy miként lehetne állandó összeköttetésbe lépniünk a magyar nyelvtudomány és őstörténet szakkörében munkálkodó kelet-oroszországi, különösen pedig kazáni társaságokkal.” (I. m. 407.) Moszkva — Szentpétervár — Helsinki — Stockholm — Kopenhága — Berlin útvonalon át e városokban főleg a néprajzi múzeumokat tanulmányozza. Július közepén ér haza. Tizenhat hónapig volt távol hazájától, ebből majdnem tízet töltött a vogulok között.

Nem sokkal hazatérte után, 1890. május 8-án, alig több mint harmincéves korában a tudós uta-

zót levelező tagjává választja a Magyar Tudományos Akadémia. Szeretett mestere, Budenz József sürgetésére — ki sem pihenve fáradsalmait — bámulatos gyorsasággal adja ki négy vaskos kötetben páratlan szöveggyűjteményét, amely több mint 1600 lapon ontja pontos magyar fordítással együtt kis rokon népünk csodálatosan szép és gazdag népköltészetét. A négy kötet mintegy 250 hosszabb-rövidebb szöveget tartalmaz: teremtési mondákat, hősi énekeket, pogány imádságokat és idéző énekeket, medveénekeket, életképeket vagy sorsénekeket, medveünnepi színjátékokat, gyermekdalokat, találós meséket és néprajzi leírásokat. Az

első és második kötet 1892-ben, a harmadik 1893-ban, a negyedik pedig 1896-ban jelent meg. A szövegkötetekkel szinte párhuzamosan közli a tőle tanulmányozott hat vogul nyelvjárásnak (északi, közép- és alsólozvai, pelimi, kondai és tavdai) nyelvtani vázlatait a Nyelv-tudományi Közlemények 21—24. kötetében (1890., 1893—94.). Ez a becses cikksorozat külön is megjelent az Ugor Füzetek 11. számaként 1894-ben. Munkácsi okult Reguly tragikus sorsán. Már gyűjtés közben igyekezett minden szövegét és szótári jegyzetét orosz vagy magyar fordítással ellátni vagy adatközlőivel vogulul ma-

gyaráztatta meg a nehezebben érthető kifejezéseket.

A szövegekhez csatlakoztak néprajzi jegyzetei és tanulmányai. Ezek azonban jóval később jelentek meg. Az I. kötethez kapcsolódó tanulmányok (*A vogul—osztják népköltés irodalma s főbb sajátosságai, A vogul nép ősi hitvilága*, tárgyi és nyelvi magyarázatok 520 lap) 1902-ben, a II. kötethez kapcsolódók első része (a vogulok ősi hitvilága, bálványistenségek, a természeti jelenségek mitikus alakjai, mitikus állatok és növények, a sámán istenidézés és bűbájosság, áldozat és imádság) 1910-ben, többi része (*Vogul—osztják hősköltészet és hősélet*, tárgyi és nyelvi magyarázatok, szómutató,

az előbbivel együtt mintegy 1100 lap) pedig 1921-ben. A harmadik kötet 39 medvéneke közül az első kettőhöz való jegyzeteket tudta már csak közzétenni egy évvel halála előtt, többi jegyzete egészen vázlatos vagy kidolgozatlan formában — kéziratban — maradt az utókorra. E tanulmányok egy része magyarul az *Ethnographia* c. folyóiratban (20—21.), németül pedig a Keleti Szemlében (3—10.) jelent meg. A *Vogul Népköltési Gyűjtemény* Munkácsi főművének tekinthető. Az obi-ugor nyelvek és néprajz kutatói számára kimeríthetetlen kincsház ez a négykötetes mű. Nyelvi anyagából etimológiák tucatjai születtek, fellendült a vogul

nyelv hangtani, alaktani és mondat-tani feldolgozása. Mindezek a dolgozatok Munkácsi anyagára épültek.

Az ember szinte el sem akarja hinni, hogy ennek a páratlan szöveggyűjteménynek milyen kevés visszhangja volt a saját korában. Némi magyarázatul szolgálhatna, hogy akkor nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon nem volt éppen vogul szakember, hiszen a finn August Ahlqvist 1889-ben, Hunfalvy Pál pedig 1891-ben, tehát még a nagy mű kiadása előtt meghalt. Másrészt az is igaz, hogy Munkácsi ígért még kiegészítő köteteket, amelyek azonban vontatottan jelentek meg

(1902., 1910–21., a másik kettő pedig már csak a gyűjtő hagyatékából) a bámulatosan rövid idő alatt (4 év!) kiadott négy alapkötet után.

Az első — egyébként igen meleg és elismerő hangú — de rövid — ismertetés a magyar nyelvészeti szakirodalomban Gombocz Zoltán tollából jelenik meg (Nyelvtudományi Közlemények 33. [1903.]) az I. kötet — az alapkötetnél jóval terjedelmesebb — kiegészítő kötetéről.

Igazán alapos, és jelentőségéhez mérten részletes ismertetést írt azonban a négy szöveg- és egy kiegészítő kötetéről, valamint nyelvtani vázlatairól Artturi Kannisto

finn tudós (Finnisch-ugrische Forschungen VIII. [1908.], Anzeiger 162—205.), aki 1906-ban érkezett vissza ötéves vogulföldi tanulmányútjáról. Ebben a több mint 40 nyomtatott lapnyi bírálóban a tudós szerző — akit méltán tarthattunk mind a mai napig a világ legnagyobb vogul nyelvi szakértőjének —, noha nem fukarkodik a kifogásokkal sem, mégis látja Munkácsi Bernát szöveggyűjteményének és nyelvtani feljegyzéseinek valódi értékeit.

A vogul nyelvről csak nagyon hézagos ismereteink voltak Munkácsi köteteinek kiadásáig. Reguly útjáig csak szegényes szójegyzékekből meríthette a tudomány vogul

nyelvi ismereteit, mert sem nyelvtan, sem szöveg nem állt rendelkezésére. Bár Reguly gazdag zsákmánnyal érkezett haza, de halálosan betegen, és meghalt, mielőtt még saját szövegeit lefordíthatta volna. Hunfalvy Pálnak sikerült ugyan vele az északi szövegek egy részét lefordítania több-kevesebb biztonsággal, de a délinek nevezett (voltaképpen nyugati és keleti) és csak futólagosan odavetett orosz — német nyelvű magyarázó szavakból álló jegyzetekkel is soványan ellátott szövegek megfejtésére már nem kerülhetett sor. Minden addigi, a vogulokra vonatkozó anyagot közzétett Hunfalvy Pál 1864-ben *A vogul föld és nép* c. könyvében.

Ahlqvist többször is járt az obi-ugoroknál, de csak rövid időre, és egyénisége sem volt alkalmas az alázatos lelket követelő terepmunkára. Ahlqvist szöveganyaga szegényes, színtelen, és naplójából kitűnik, hogy egyszer sem tudott olyan adatközlőt találni, akitől terjedelmes és értékes népköltészeti anyagot sikerült volna följegyeznie.

Így Munkácsi is azt a feladatot kapta induláskor, 1888-ban mestertől, Budenztól és az agg Hunfalvy Páltól, hogy a Reguly hagyatékot fejtse meg. Hunfalvy nem remélte, hogy Ahlqvist borúlátó jelentése után még eredeti gyűjteni való szöveget talál. Leveleiben Budenz is elsősorban e feladat el-

végzésére buzdította. Munkácsi útja nélkül Reguly örökbecsű följegyzései valószínűleg végképp elvesztek volna a tudomány számára, pedig olyan tartalmi és formai szempontból kitűnő darabok is akadnak többek közt benne, mint a világ teremtésének mondája, az Ördögfejedelem himnusza, valamint az egész vogul népköltészetnek tán a legszebb darabja, a megtérés éneke. Ennek az érdekes éneknek történetileg is igazolt magja egy 1715-ben lezajlott orosz térítési hadjárat egy kondai fejedelem ellen. A megkapóan költői nyelven előadott történet élénk színekkel ecseteli, miképp értelmezték a pópák és a kozákok térítő feladatukat,

és milyen okok miatt volt a fejedelem kénytelen fölvenni a kereszténységet. E darab azért is nagyon fontos, mert ez, vagy ehhez hasonló történet sem Munkácsi eredeti gyűjtésében, sem pedig Kannistónál nem fordul elő. A Reguly-gyűjtötte *Kosmaki erdei ének* a legjobb medveénekek közé tartozik. A *Hét jávor egy lábbon állt* című medveünnepi színjáték a füllentő vadászmerész fantáziájának féktelen vídamságával bűvöli el az olvasót. Ugyancsak szépek az énekértő öregről szóló énekek. A Regulytól feljegyzett anyag egy része a Munkácsi idejére már teljesen eloroszosodott vidékekről való, és majdnem egy fél évszázaddal ko-

rábbi Munkácsi gyűjtéseinél. Reguly följegyzései nemcsak nyelvi és folklorisztikai, hanem nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti értékűek. Saját szerencséjére és a tudományára is, Munkácsi talált olyan kitűnő adatközlőket, akiknek segítségével a megfejtetlen vagy részben megfejtett Reguly-féle kéziratokat saját rendszerére átírhatta, teljes magyar fordítással és értékes magyarázó jegyzetekkel is elláthatta. Így hódította vissza a tudomány számára Reguly anyagát, így lehelt életet a már holtnak hitt feljegyzésekbe.

Már Reguly anyagának megmentésével is elévülhetetlen érdemeket szerzett Munkácsi, de a meg-

fejtettnél jóval nagyobb eredeti, egykorú anyagot is sikerült följegyeznie, pontosan lefordítania és jegyzetekkel ellátnia. Amint Regulj szövegeinek megfejtése is csak úgy sikerülhetett, hogy otthonosan mozgott a vogul nyelvben, különösen az északi nyelvjárásban, éppenúgy vogul nyelvtudása és szerény, bizalomkeltő egyénisége nyitotta meg előtte a félszáz vogul énekes szívét, hogy beavatták dalaikba, imáikba, szertartásaikba. Mivel jól értette a szövegeket, pontatlanság, következtetlenség alig fordul elő nála. Ha valamit nem értett, igyekezett alaposan megmagyaráztatni a számára homályos kifejezéseket. Mégcsak száraz, áthida-

ló szövegrészek is alig találhatók, mert az adatközlők érezték, hogy érti, követni tudja az előadást.

Említett bírálatában Kannisto csak néhány kisebb fordítási tévedést talált, ugyanígy az I. kötethez írt jegyzetekben és magyarázatokban.

Az I. és II. kötet jegyzeteiben és magyarázataiban Munkácsi a vogul anyagi és szellemi műveltség kitűnő ismerőjének mutatkozik. A mintegy 250 szövegre, valamint néprajzi feljegyzéseire támaszkodva, megelevenedik előttünk ennek a halász-vadász, rénszarvastenyésztő kis népnek mindennapi élete, öröme, bánata, mitológiája, szokásrendszere, költészete, mesevilága.

Szövegeinek megértéséhez azonban szükség volt nyelvtanra is. Ezért a Nyelvtudományi Közleményekben folyamatosan megjelentette a tőle tanulmányozott nyelvjárások nyelvtani vázlatait. E vázlatok minden nyelvjárásról azonos rendszer szerint készültek el. Néhány igen szűkszavú hangtani megjegyzés után következnek az alaktani fejezetek leíró szempontból, helyenként történeti megjegyzésekkel kiegészítve és számos példamondatban a nyelvtani alakok használatát megvilágítva. Mondattant, sajnos, nem tartalmazznak, de a legtöbb nyelvtannak ma is a mondat-tani része a legszegényesebb. Csak szövegből nagyon nehéz teljes para-

digmákat összeállítani. Ez Hunfalvynak sem sikerült, sem a megfejtett északi Reguly-szövegek, sem pedig a kondai vogul bibliafordítás alapján. Így Munkácsinak elévülhetetlen érdeme szövegein és magyarázatain kívül az is, hogy először írta meg hat vogul nyelvjárás nyelvтанát, ha vázlatosan is. E nyelvjárások közül az északin és a kondain kívül nem is tudtunk addig a többi létéről. Az alsólozvai és a tavidai voguloknál még Reguly sem járt.

Hogy ezek a nyelvjárási leírások nem egyformán alaposak, nem egyformán gazdagok, azon egyáltalában nem csodálkozhatunk. A pe imi és alsólozvai nyelvjárásra

mindössze néhány napot tudott Munkácsi fordítani. A csodával határos, hogy e nyelvjárásokból is tudott szöveget lejegyezni, nyelvtant és gazdag szótári anyagot összeállítani.

Nemcsak a tudós magyar köröket, hanem egész Európát meglepte és elkápráztatta az a csodálatosan ősi és gazdag népdalkincs, amelyet az akkor mintegy ötezer főnyi nép ötven tagjától följegyzett. Akkor még nem voltak hangrögzítő berendezések. Így — gyakran a hidegben meggémberedő ujjakkal — csak kézi lejegyzéssel négy kötetnyi anyagot gyűjtött össze.

Mutatóban közlök néhányat belőlük Képes Géza művészi fordításában. (*Napfé! és Éjfé!.* 1972.) Az első!t Reguly jegyezte föl, Munkácsi fejtette meg, a második Munkácsi gyűjtése.

Vadász éneke
(részlet)

Holló ormán fénylő deret
Küld le Tórem.
Szarka orrát csípő szelet
Küld le Tórem.
Tavas! táji hosszú napon
Lábkarikás hótalpakon
Úgy szállok, mint a madár
Hegyoldalban, sűrűn, mint a
Jávorcsorda, fenyves áll.

Felmegyek én odáig,
Onnan lesz jó leszállni.
Éjjel érett fekete ribiszke szemem
Látható fák határáig
Forgatom, én férfi.
Vörös farú rothadt fatörzs
Be sok megy szét, míg szállok!
Holló-tápláló tág teret
Be sokat bekószálok!
Elejtek közben jó sok vadat,
Még a farkasnak is marad.
Felfűzve csüng a nagy zsákmány
Kétoldalt a vállamon;
Havat sepri a lőtt vad már,
Lóg a hüvelykujjamon.
Így térek meg végtére
Téres falum terére . . .

*Az Aur-folyó-falvi Dárja asszony
énekelt éneke*

Aur-folyó partján laktam én,
Vidám kislány voltam én,
Luhszej legény házához
Három fekete három rénökröt
Szaporán hajtottam én.
De hitvány helyre adtak:
Itt csak sírok, én szegényke.
Hej, Luhszej, te nagylegény, te,
Ne hánytorgasd magadat,
Mert én bizony itt hagylak!
Sötét vízű szép Szoszvának
Földjén kívül vize is vígságos,
Sötét vízű szép Szoszvának
Vizén kívül földje is vígságos.
Táplálékos Szoszva partján
Él a módos Mikolka.

Feleségül kért ő engem,
Jó lett volna hozzá mennem,
Bezzeg az ő asszonyának
Nincs ily siralmas sorsa.
Három fekete három rénökröm
Sebbel-lobbal befogom —
Visznek vissza szülőfalumba,
Férjem házát itthagynom.
Ennél a Luhszej legénynél
Sok a munka, karom gyenge.
Anyám, anyám, szülőanyám
Mért is adtál ide engem?
Szikkadt asszony vagyok már,
Maradtam volna vénlány,
Százszor jobb sorsom lenne
Mint messze idegenbe.
Három fekete három rénökröm
fut,
Ostor sem kell nekik már;

Tíz csengőjű csengős szánon
Hazafelé segít már!

Édesanyám, jó szülém
Szigorúan jó elém:
„Ahová én adtalak,
Akárhogy is tartsanak:
Vissza téged nem veszlek.
Egyszer már leszeltelek
Mint egy karaj kenyeret
Szülőháztól elvágталak,
Idegenbe odadtalak.
Téged, leszelt kenyeret
Vissza már hogy tegyelek?
Ha apádnál, anyádnál
Nem tudtál észre térni,
Most, hogy távol szakadtál,
Tanulj meg ésszel élni!”

AZ ŐSTÖRTÉNET BÚVÁRA

A tanulmányutakról visszatért fiatal tudós harmincéves korában akadémiai levelező tag lett, 1891-ben a helsinki Finnugor Társaság választotta meg külső tagjának, 1892-ben pedig alelnökének a Magyar Néprajzi Társaság. Az lett volna természetes, ha valamelyik egyetemen folytathatja tudományos — és megkezdheti oktató munkáját. Erre azonban — az akkori magyar felsőoktatás nem nagy dicsőségére — sohasem került sor. Sokrétű munkássága miatt azonban minden — az obi-ugor nyelvekkel, őstörténet-

tel, turkológiával, iranisztikával és néprajzzal foglalkozó kutató — többé-kevésbé az ő tanítványa is. Votják, vogul és oszét szöveggyűjteményeit, votják szótárát minden szakember ma is felhasználja. Az indo-iráni, török, kaukázusi érintkezésekről, az őshazáról szóló dolgozataival lehet, sőt kell is helyenként vitatkozni, de figyelmen kívül nem hagyhatja egyetlen szakember sem, aki ad önmagára valamit.

Valamiből pedig meg kellett élnie az elismert és még sok tennivaló előtt álló tudósnak nagy tanulmányútjai után, hiszen nyolc esztendővel azelőtt végezte el az egyetemet, a következő években pedig

állás nélkül alkalmi támogatásokból készült föl távoli útjaira vagy éppen úton volt. Mivel sem középiskolában, sem egyetemen nem sikerült elhelyezkednie, nem utasította vissza a budapesti zsidó hitközség tanfelügyelői állását, amelyet Goldziher Ignác, a kitűnő orientalista tudós ajánlott fel számára. Kételyeire válaszolva felsőbb hatóságai biztosították, hogy nem fogják akadályozni tudományos munkájában. Feladata a zsidó felekezeti iskolák, valamint a zsidó vallásoktatás felügyelete volt. Tudományos munkája tehát nem kapcsolódott a megélhetését biztosító állásához.

Nem vesztette el azonban kapcsolatait szaktudományával. Egy-

részt az akadémiai ülések biztosították személyes érintkezését a nyelvész, néprajzos és orientalista tudóstársaival, másrészt szerkesztői tevékenysége szinte pótolta a tőle megtagadott tanszéket. 1894–98 egyedül, majd 1898–1910 között Sebestyén Gyulával szerkesztette az *Ethnographia* c. néprajzi folyóiratot. 1900-tól pedig Kunos Ignáccal, 1922-től kezdve F. Takács Zoltánal és Teleki Pállal együtt a *Keleti Szemlét* is. Természetes, hogy első sorban e folyóiratokban teszi közzé tanulmányait, de végig hűséges marad a Magyar Nyelvőrhez, ahol első cikke megjelent. Nagyobb tanulmányait a *Nyelvtudományi Közleményekben* közlik. Kisebb

számban a következő bel- és külföldi folyóiratokban találjuk még cikkeit, tanulmányait, jelentéseit, megemlékezéseit és bírálatait: Akadémiai Értesítő, Budapesti Szemle, Die Donauländer, Egyetemes Philologiai Közlöny, Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Finnisch-ugrische Forschungen, Kőrösi Csoma-Archivum, Magyar Kritika, Ungarische Rundschau.

Már akadémiai székfoglalójában (Budapesti Szemle 71. [1892.]) sürgette Munkácsi a további helyszíni anyaggyűjtést a finnugor nyelvekből, sürgetett egy finnugor összehasonlító hangtant, alak- és mondattant, valamint hiányolta a finnugor nyelvek összehasonlító

etimológiai szótárát, a magyar nyelv etimológiai szótárát, és hangsúlyozta a néprajzi tanulságok hasznosítását a nyelvészetben. Mivel ekkor még Munkácsival együtt számos európai tudós hitt az ural-altaji nyelvrokonságban, így természetesen egy ural-altaji összehasonlító szótárt is megemlít székfoglalójában.

Idestova majdnem kilencven esztendő telt el Munkácsi Bernát székfoglalója óta. Hogy felismerte a legfontosabb teendőket, azt az mutatja, hogy azóta sok minden megvalósult abból, amit célul tűzött ki a finnugor nyelvtudomány számára.

Munkácsi azonban nemcsak programadó nyilatkozatokat tett,

hanem a kijelölt teendők közül többnek ő maga vágott neki. A legnehezebbeket választotta.

A múlt század végén még sok finnugor nyelvből nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű nyelvi anyag, és a fonetikus följegyzések sem voltak eléggé megbízhatók. Módszertani szempontból azonban jó úton indult meg Munkácsi, mikor megsejtette, hogy közelebb juthatunk az alapnyelv hangrendszeréhez, ha először az időben hozzánk közelebb eső részrendszereket tisztázzuk. *A magyar magánhangzók történetéhez* c. hosszabb tanulmányában úttörő munkát végzett. (Nyelvtudományi Közlemények 25. [1895.])

Észrevette, hogy a vogul nyelvjárásokban szabályos megfeleléseket találunk az egyes nyelvjárások közt. Ugyanez a helyzet az akkor ismert északi és déli osztják nyelvjárásokkal is. Ha tehát a két obi-ugor nyelv magánhangzóit veti össze az ember a magyaréval az azonos eredetű szavak alapján, akkor kirajzolódik majd előttünk a közös ugor alapnyelv hangtana, amelyből a magyar hangrendszer is kifejlődött, és amely egyben összekötő láncszem az ugor nyelvek és a finnugor alapnyelv magánhangzói között.

Bár az akkori feltételek még nem értek meg az ilyen szintézisre, több értékes eredménye ma is ér-

vényes, például az, hogy a magyar nyelvterület nagyobb részén meglevő nyílt *e* (*jeges, kezet*) és zárt *ë* (*nëgyed, vërës*) közti különbség visszavezethető az ugor korig, mert a magyar nyílt *e*-nek és zárt *ë*-nek más-más megfelelése van az obi-ugor (vogul és osztják) nyelvekben.

Azt is tudta, hogy egy magyar etimológiai szótár készítéséhez nemcsak az ősi szókészletet kell tisztázni, hanem — minél távolabbra visszahatolva a történelembe — ki kell deríteni a magyar nyelv érintkezéseit más nyelvekkel. A jövevényszó-kutatás annál több nehézségbe ütközik, minél régibb időkre nyúlik vissza, hiszen a nyelv-

emléktelen korokból sem az átadó, sem az átvevő nyelv hangállapotáról, sem pedig a vizsgált szavak pontos jelentéséről nem lehet a kutatónak biztos fogódzója.

Helyes érzékkel vette észre, hogy a műveltségyszavak csoportjainak tanulmányozása nagyban hozzájárulna a magyar ősműveltség képeinek kialakításához. Saját maga egyik kutatási céljául tűzi ki tehát a magyar műveltségyszók összehasonlító vizsgálatát és a rokon vagy a magyarsággal történeti érintkezésben állott népek összehasonlító néprajzának tanulmányozását.

Az első ilyen komplex tanulmánya 1893-ból *A magyar népies halá-*

szat műnyelve. (Ethnographia 4.)

A magyar halászat módját, eszközeit és szaknyelvét Herman Ottó dolgozta fel kitűnő könyvében. Munkácsinak még friss emlékei voltak a vogul halászatról, és feltűnt neki a sok egyezés és hasonlóság a kettő között. Így kimutatja, hogy a vízi élet műszavainak alapja már az ugor népek szétválása előtt megvolt. A rekesztőhalászat valamint a kezdetlegesebb hálófajták megléte a nevek alapján a legősibb korokból igazolható. A tökéletesebb hálófajták, a fejlettebb szigonyok és horgok szintén nagyon régiek ugyan, de egy valamivel későbbi idegen műveltség hatását tükrözik.

Már ebben a tanulmányban bele-
ütközik ősi, történelem előtti rejté-
lyes kapcsolatokba a finnugor és
indoeurópai növény- és állatnevek-
ben. Ebből tehát az következik,
hogy már a finnugor alapnyelv
korában kellett érintkeznie ennek
a társadalomnak az indoeurópai
nyelveket beszélő közösség vala-
mely ágával.

*A magyar fémnevek őstörténeti val-
lomásai* c. tanulmányában arra a
következtetésre jut, hogy a *réz*
még a finnugor alapnyelv idején
került őseinkhez iráni közvetítéssel,
a többi fémet a finnugorság nyuga-
ti ága a germánok, a keleti ága az
irániak révén ismerte meg, a ma-
gyar-török érintkezés pedig sokkal

későbbi. Ez a ma már közhelynek hangzó megállapítás az urál-altaji nyelvrokonság „uralma” idején azért volt eretnek tanítás, mert a tudósok jelentékeny része úgy vélte akkor, hogy az iráni elemek a török útján kerültek a magyar nyelvbe.

Ilyen előtanulmányok alapján határozta el magát az ősi korban végbement érintkezések és kapcsolatok felderítésére, a nyelvi érintkezések nyomainak vizsgálata alapján a magyarság és a finnugorság őstörténetének megvilágítására.

Abból kiindulva, hogy a finnugorságnak — majd abból kiszakadva a magyarságnak — hosszú ideig az árják (indo-irániak) és a

kaukázusi népek közti területen kellett élniük, megkísérelte az eddigi próbálkozások (Kalmár, Beregszászi, Klaproth, Jerney, Mátyás, Thomsen stb.) kritikai megrostálásával a magyar (finnugor) szókincsben kimutatni e kapcsolatok nyomait. Tisztában volt a feladat nehézségével és buktatóival. Annyiból is merész volt vállalkozása, hogy nem volt igazi szakember az indo-europeisztikának sem az indológiai, sem az iranisztikai ágában, a kaukázusi nyelvek egy részében pedig csak Erckert nyelvészeti kétes értékű könyvére támaszkodott, és e nyelvek másik csoportjára használhatta csak a megbízhatóbb Uslar-Schiefner-féle nyelvreírás-

kat és szójegyzékeket. A „kaukázusi” különben is inkább földrajzi, mint nyelvészeti fogalom, mert a Kaukázusban laknak iráni (oszét), török (azerbeidzsáni), örmény nyelvű népcsoportok, valamint számos indoeurópai, de egymással semmiféle rokonságban sem álló nyelvek is. A kaukázusi nyelvek közül Munkácsi korában viszonylag kevésnek volt még korszerű, megbízható szótára.

Az Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben. I. (Magyar szójegyzék s bevezetésül: a kérdés története. Bp., 1901.) c. hatalmas, 680 lapnyi könyvének előszavában bátran feltárja kétségeit, nehézségeit, de ugyanakkor a fel-

adat fontosságára is utal: „Műveltségyszavaink eredetének vizsgálata vezetett hat évvel ezelőtt arra a meglepő észleletre, hogy nyelvünk jövevényelemeinek eddig ismert legrégibb rétegén, a törökön túl is vannak külső ethnikai érintkezések folytán keletkezett rétegek, még pedig az árja (indo—iráni) és kaukázusi nyelvek köréből való származás kétségtelen bizonyóságaival. Rendkívül fontosnak mutatkozott előttem e tény nemcsak nyelvésztünk, hanem a magyar őstörténet szempontjából is, s még inkább fokozta érdeklődésemet iránta az a tapasztalat, hogy az árja és kaukázusi nyelvek hatása közösnek igazolható ősi elemekben kiterjed a

finn — magyar* nyelvek egész vonalára, sőt ezentúl még a szamojedségre, tehát e nyelvek életének legtávolabbi korszakában kezdődik. A tárgy irodalmának tanulmánya csakhamar fölvilágosított arról is, hogy nézetemmel — mely nálunk pár évvel ezelőtt csaknem oly képtelenségnek tetszett, mint akár a héber — magyar nyelvrokonság eszméje — éppenséggel nem állok egyedül; hanem hogy azt bár a részletekben eltérő magyarázatokkal s alap-felfogással mintegy másfél század óta a bel- és külföldi tu-

* Budenz *ugor* elnevezésével és az akkor már terjedő *finnugor* műszóval szemben Munkácsi következetesen *finn — magyarnak* nevezi nyelvcsaládunkat.

dósoknak szakadatlan sora hirdeti . . .” (III. 1.)

Később így folytatja „Aki rendkívüli messzeségnek homályos légkörében föltetsző jelenségeket igyekszik megállapítani, el lehet rá készülvé, hogy megfigyeléseinek nem minden részletét fogja helyesnek elismerni az utána jövő, kedvezőbb viszonyok közt eszközölt vizsgálat. Vajmi jól tudom vállalkozásom merészségét magam is, midőn e műben szerény erőmmel egy oly problémának tisztázását jelöltem ki feladatul, mely nehezen belátható történetelőtti korokra vonatkozva már sok gondolkodó elmét kifárasztott s igen lehetőnek tartom, hogy idevonatkozó néze-

teimnek tetemes része fog áldozatul esni a kritika, talán első sorban a magam kritikája irtó műveletének.” (V. 1.)

A mű bevezetésében írja: „A tudományszakok története gyakran mutatja, hogy vannak viszontagságos sorsú kérdések és igazságok, melyeknek kisebb-nagyobb tárgyköre hosszú időközön, esetleg századokon át foglalkoztatta különösebb eredmény nélkül a kutató elméket, alapja volt a legképtelenebb félreértéseknek s elkeseredett kritikai küzdelmeknek elannyira, hogy ezek következtében problémája már-már végképp lezorultnak tetszett a komoly vizsgálódás teréről: midőn valamely merőben

más szempontból kiindult bűvárlat rájött váratlanul a rejtelem nyitjára, fölfedezte kapcsolatait s a tökéletesebb eszközökkel most újra megkísérlett nyomozás soha nem remélt nagybecsű kincseket hozott fölszínre az eddigelé értéktelennek képzelt területen. Ilyenek összehasonlító nyelvtudományunk terén az *drja* és *kaukázusi* nyelvekkel való érintkezés kérdései. Ki hitte volna, hogy azon csaknem megsemmisítő ítéletek után, melyekkel *Jerney* és *Hunfalvy Pál* az ide vonatkozó munkálatokat sújtották, még vissza kelljen térnünk a bennük foglalt tévelygésekhez, sőt elismeréssel lesz kötelességünk kiemelni, hogy számos és nagy hibáik közepett van-

nak maradandó becsű megfigyelések is?! Valóban a győzedelmes irány tudományos vitákban sem oszt mindig föltétlen igazságot a legyőzött részére; az önmérséklés hiánya gyakran rombolja le itt is a gyöngébb ellenfél álláspontjában az értékes elemet együtt az értéktelennel. Nagy kárára nyelvtudományunk és őstörténetünk fejlődésének ez történt az árja és kaukázusi nyelvrokonság téves eszméi ellen vívott harcokban is, melyekben az érdekes úttörők a szükséges határon túlterjedt buzgalommal kiirtották a gyommal együtt a hasznos plántát s nem méltatták figyelemre, hogy a leczáfolt fejtegetésekben voltak mégis félre nem is-

merhető, biztos tények, elfogadható tételek, melyek ép úgy megérmelték volna szakértői gondozásukat, mint később a török — magyar nyelvrokonság hibás tanítása kapcsán fölhozott helyes és helytelen adatok.” (1 — 2.)

A két kötetre tervezett munkáról Simonyi Zsigmond írta meg az első bírálatot (Magyar Nyelvőr 31. [1902.]): „Mindig örömmel üdvözölhetjük, valahányszor Munkácsi Bernátnak egy-egy új munkája lát napvilágot, mert mind-
valamennyi összehasonlító nyelvészetünknek s egyúttal a magyar nyelv tudományának jelentékeny megtermékenyítését és gyarapodását jelzi . . .

Az egyes kérdések tisztázásának legnagyobb nehézsége abban állott, hogy az illető szóalakok csak nagyjából egyeznek az idézhető iráni vagy kaukázusi alakokkal, úgy hogy csak gyanítani lehet a kapcsolatot, de módszeresen bizonyítani egyelőre nem lehet, mert annak a számos nyelvnek, mely itt tekintetbe jöhet, csak hiányosan ismerjük a szókincsét, sőt egyik—másik hangmegfelelés ismeretlen vagy kihalt nyelvjárásokra mutat. Azért a közölt egyeztetésekben rendkívül sok kérdés és kétség maradt: ezeknek egy részét a további kutatás bizonyára meg fogja oldani . . . , egy más része valószínűleg tarthatatlannak fog bizonyulni vagy le-

galább örökre megoldhatatlannak” (32–33.). Az egyeztetések közül nyolcvanon felülit lehetségesnek tart, de rámutat számos nyilvánvaló tévedésére, túlságosan merész egyeztetésére. Ismertetését így fejezi be: „Még számos kifogást lehet és fognak tenni M. könyve ellen, de azért bizonyos, hogy nagyon sok becses anyagot hordott össze, sok érdekes kérdést pendített meg s a magyar szófejtés tudományának nagy szolgálatot tett.” (39).

Simonyi nem tévedett. H. Schuchardt, a századforduló kitűnő kaukazológusa, elismerő szavakkal nyilatkozik Munkácsi merész kísérletéről, amellyel egy inkább megsejtett, mint átgondolt terület

mélyére hatolt. És noha az ősi kapcsolatok tényét jogos határozottsággal hirdeti, a részletekben szerényen óvatos. Schuchardt azonban Munkácsi számos hibáját is szóvá teszi. (Vö. Nyelvtudományi Közlemények 33. [1903.] 95—102.)

Asbóth Oszkár, a szlavisztika akkori tanára a budapesti egyetemen egy rövid, gúnyos kis cikk után (Magyar Nyelvőr 32. 35—43.) egy 120 lapnyi (!) öt folytatásban megjelent (Nyelvtudományi Közlemények 33—35. [1903—05.]) bírálatában kíméletlenül ízekre szedi Munkácsi könyvét, szemére veti tévedéseit, az indoiráni és a kaukázusi nyelvek hiányos ismeret-

tét. A számos elmarasztalás mellett egyetlen elismerő szava sem marad a nagy kísérletre — igaz, hogy a kevésbé támadható szócikkekkel nem is foglalkozik.

Munkácsit az egyoldalú bírálat annyira elkésértette, hogy lemondott a válaszról, valamint arról is, hogy az eredetileg tervezett második kötetet megjelentesse. Ez utóbbi tartalmazta volna a magyar tagot nem tartalmazó árja-kaukázusi jövevényszavakat az uráli nyelvekben.

Hogy azért ez az elmarasztalt mű alapján mégsem volt hiábavaló fáradozás, és hogy számos tévedése ellenére rátapintott lényeges kérdésekre, azt az *Árja és kaukázusi*

zusi elemek . . . kései utóélete is bizonyítja. Nincs olyan nagyobb magyar etimológiai szótári vállalkozás vagy szókincstanulmány, amely ne venné figyelembe.

Egyik egyetemi tankönyvében (*A magyar szókincs eredete*. 2. kiadás: 1958.) Bárczi Géza a magyar nyelv iráni jövevényszavait főképp Munkácsi említett műve alapján tárgyalja, és szól ugyancsak Munkácsi — és Asbóth — nyomán a kaukázusi jövevényszavak lehetőségéről. Egyelőre nyílt kérdésnek tartja, alaposabb vizsgálat nélkül a kaukázusi eredetűnek tartott szavaink még ismeretlen eredetűeknek számítanak. Sokszor hivatkozik Munkácsi 1901-ben megjelent művére a be-

fejezetlenül maradt Gombocz Zoltán — Melich János-féle *Magyar Etymologiai Szótár* (1914—44.), Bárczi Géza *Szófejtő Szótára* (1941) a Benkő Loránd szerkesztésében készült *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* (1967—76.) és *A Magyar Szókincs Finnugor Elemei* (főszerkesztő: Lakó György, szerkesztők: Rédei Károly és K. Sal Éva, 1967—78.). A két utóbbi munka alapján az *Árja és kaukázusi elemek* ... mintegy 12%-a bizonyult jónak, valószínűnek vagy esetleg számba jöhetőnek.

Iranisztikai munkájának jelentőségét talán azon lehet leginkább lemérni, hogy a késő utókor hogyan értékeli, milyen jelentőséget tulaj-

donít ez irányú tevékenységének. Csak két jelentős mai tudós értékelését ismertetem röviden: Harmatta Jánosét és Aulis Jokiét. Harmatta János — az indoeurópai nyelvészetnek főleg az iráni ágával foglalkozó, nemzetközileg is elismert tudósa — Munkácsi születésének századik évfordulójára írta meg *Munkácsi Bernádt, mint a finnugor—iráni kapcsolatok kutatója* c. megemlékezését (A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei 16. [1960.] 392—397.). Harmatta megemlíti, hogy nálunk a múlt század második felében az indoeurópai (árja) rokonságot hirdető Mátyás Flórián elméletét jogosan

cáfoló Hunfalvy Pál lesújtó bírálata után hosszú ideig senki sem mert az iráni—finnugor kapcsolatokkal foglalkozni Magyarországon, noha külföldön egyre inkább tért hódított az a felismerés, hogy egy ősi iráni hatás a finnugor nyelvekben — különösen azok keleti ágában — vitathatatlan. Különösen Tomaschek műve után (*Die goten in Taurien*) már kevesen merték kétségbe vonni ezt a hatást.

Nálunk évtizedekkel a Mátyás—Hunfalvy vita után Munkácsi nyúlt hozzá először ehhez a kényes kérdéshez. Harmatta elismeri, hogy az *Árja és kaukázusi elemek . . .* módszerei nem voltak elég korszerűek, de akkor még nem jelentek meg a

finnugrisztikában azok az alapvető munkák, amelyek az alapnyelv mással- és magánhangzó-rendszerét és annak megfeleléseit a finnugor nyelvekben megnyugtatóan tisztázták volna. Másrészt a számba vehető iráni nyelvekből (szkíta, szarmata, alán) alig volt akkor megbízható fogózó a kutató számára, így az úttörő hálátlan feladatát kellett vállalnia.

„... igen meggyőző és részben még ma is helytálló érveléssel mutatott rá... arra, hogy a magyar nyelv iráni jövevényszavainak egy jelentős csoportja egy, az oszéttól eltérő alán nyelvjárásból került át a magyarba.

Így Munkácsinak legalábbis egy iráni jövevényszócsoport közvetlen forrását sikerült nyelvészeti és történeti szempontból nagy valószínűséggel meghatározni. Ennél lényegesen előbbre máig sem jutott a kutatás, pedig azóta több fontos munka foglalkozott a finnugor nyelvek iráni jövevényszavainak kérdésével (Jacobsohn, Sköld) . . .

Munkácsi az *Árja és kaukázusi elemek* . . . hibáit és hiányosságait későbbi tanulmányaiban számos esetben maga igyekezett kijavítani és pótolni, és életének későbbi szakaszában egyre inkább elmélyült az iráni—finnugor kapcsolatok szempontjából egyik legfontosabb iráni nyelvnek, az oszétnek a tanul-

mányozásában.” (Harmatta: i. m. 394–395.)

Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen Bp., 1972.) c. tanulmányában Korenchy Éva rámutat Munkácsi jelentőségére az obi–ugor nyelveket ért hatások kutatásában (25–26.). Elismerően nyilatkozik Munkácsi óvatosságáról abban a tekintetben, hogy az iráni hatások különböző néptörzsek útján és különböző időkben érhatték a finnugor nyelveket. A 44 irániból származtatott obi–ugor jövevényszócikk közül az utalások szerint 39-ben már Munkácsi is jelezte az átvétel lehetőségét, vagy az *Árja és kaukázusi elemekben*, vagy egy más tanulmányában.

Uralier und Indogermanen (Mémoires de la Société Finno-Ougriennes 151. [1973.] c. munkájában (72—84.) Aulis Joki finn tudós egy egész fejezetet szentel Munkácsi iranisztikai munkásságának. Megállapítja, hogy az *Árja és kaukázusi elemek* . . . sohasem kapott elismerő fogadtatást, mert a szerző inkább kimeríthetetlen ötletgazdagságára támaszkodott munkájában, mint a szigorú kritikára. De még ma is sok érdekeset és figyelemreméltót kínál ez a mű nem is szólva arról a nagyhatásról, amelyet a finnugor nyelvek jövevényszó kutatására tett. A kaukázusi nyelvekkel való ősi érintkezést nem sikerült ugyan Munkácsinak bebizonyítania a finnugor

alapnyelvre vonatkozóan, de későbbi érintkezések elvben lehetségesek (78.).

Munkácsi a korábbi kemény bírálatok hatására maga is rájött, hogy a szintézist a kellő előtanulmányok és a különböző korú rétegek szétválasztása nélkül korai volt megírnia.

Sok kutatómunka alapján arra az eredményre jut, hogy a magyar nép külön életének kezdetén elfoglalt lakóföldjét a Kaukázustól északra kell keresnünk a Volga, Terek és Kuban folyók között. Tőlük keletre helyezkedhettek el a török—mongol törzsek. Itt érhatték mindkét népcsoportot délről főleg az árja, a magyarság őseit pedig még

kaukázusi hatások. Szerinte az V. század körül jelenhettek meg a Kaukázustól északra a török ogurbolgárok. Ezeknek nem közvetlen utódai a mai csuvasok. Az ogurbolgárok egyik törzse, az onogurok hatása alatt vált a magyarság harcias állattartó néppé, de földműveléssel is kezdett foglalkozni. Egyik csoportjuk a VII. században baskir-földre költözött, és ezeknek utódaival találkozott a XIII. században Julianus barát.

Az ősi jövevényszavak után kutatva még az asszír-babilóniai hatások föltevéséig is eljut. (Magyar Nyelvőr 41.)

Szenvedéllyel keresi az ősmagyar vagy a messzi múltba visszamenve

az ugor, finnugor és uráli kor népének érintkezéseit más népekkel, és ha képzelőereje néhányszor túlzásba is ragadja, megsejtett kapcsolatokat kellő számú biztos egyeztetés nélkül is bizonyítotttnak vesz, sohasem fogad el megalapozatlan és dilettáns őstrokonsági vagy őshazaelméleteket. Így mikor Fiók Károly az indo-iráni érintkezések valószínűsége miatt az „ugor-árja őshazát” a Jaxartes partjaira helyezi, Munkácsi megmagyarázza, hogy az érintkezésből származó néhány tucat szóegyezés még nem jelent nyelvrokonságot, és hogy az indo-iráni jövevényszavakat kaphatták az ugor nyelvek a szkítáktól vagy a szarmatáktól.

Ugyanúgy, mikor az Akadémia fölkérte, hogy ismertesse Somogyi Ede *Szumirok és magyarok* (Bp., 1903.) c. könyvét, Munkácsi nem tartotta tudományos bírálatra alkalmasnak. (Akadémiai Értesítő 15. [1904.]) Magáról a sumer-magyar nyelvrokonításról is elítélően nyilatkozott. (Ethnographia 15. [1904.]) Komoróczy Géza, a magyarországi sumerológia mai egyetlen tudományos művelője így nyilatkozik Munkácsiról ebben a vonatkozásban: „Munkácsi Bernát illetékessége és szakértelme vitán felül áll. A finnugor nyelvtudomány e — minden hibája mellett is — nagy egyénisége több tanulmányában maga is foglalkozott a finn-

ugor vagy urál-altaji nyelvek esetleges mezopotámiai (akkád) jövevényszavainak kérdésével. A kor színvonalán valószínűsíteni tudott nem egy akkád-finnugor szóegyeztetést; az általa összegyűjtött érdekes anyag, természetesen, ma már kritikai felülvizsgálatra szorul, mint egyébként a kor ókori keleti tárgyú tudományosságának minden terméke, kivétel nélkül. Mindenesetre Munkácsi szóegyeztetéseit, legyenek olyanok, amilyenek, a módszer tisztasága jellemezte: ő jövevényszavakat vizsgált, s nem a nyelvrokonság délibábja után futott. A »sumer-magyarológus«-ok munkáira írt bírálataiban éppen a rokonítás módszertani megalapo-

zatlanságát, a nyelvészeti műveletlenséget támadta . . . A nyelvtudományi kutatás napjainkban egyre határozottabban felismeri Munkácsi kutatásainak maradandó jelentőségét, s ez utólag is növeli a »sumer-magyarológia« elleni élesen elutasító bírálatának súlyát.” (*Sumer és magyar?* 1976. 21–22.)

Munkácsi Bernát az árja, kaukázusi és asszír-babiloniai kulturális hatások nyelvi emlékeinek kutatása mellett sohasem hanyagolta el a honfoglalás előtti magyarságot ért legerősebb nyelvi hatás, a törökséggel való érintkezés kutatását.

Már diákkorában megtanulta a török nyelv alapjait, fiatal egyetemi hallgatóként pedig Vámbéryhoz járt török órákra. Alig 22 éves korában részt vesz az „ugor—török háború” vitáiban mestere, Budenz oldalán. De tanulmányútjainak befejezése és Budenz halála után Vámbéry új, módosított elmélettel állt elő a magyarság török eredetének bizonyítására *A magyarság keletkezése és gyarapodása* (1895) c. művében. Vámbéryval való újabb vitájában tovább mélyítette turkológiai ismereteit, és erről számos értékes tanulmánya tanúskodik az *Ethnographia*, a *Keleti Szemle* és a *Magyar Nyelvőr* hasábjain.

K. Palló Margit (Az MTA I. Oszt. Közl. 16. [1960.] 397—402.) azt emeli ki Munkácsi turkológiai munkásságában, hogy a hangtani megfelelések mellett pompás érzékel tapintott rá a művelődéstörténeti tanulságokra is. Már csángó, votják és vogul tanulmányútjain tanulmányozta e nyelvek, nyelvjárások jövevényszavait is. Ezenkívül bámulatos találékonysággal alkalmazza a néprajzi, mitológiai és művelődési szempontokat. Így például *dió* szavunkról megállapítja, hogy honfoglalás előtti — hasonlóan az *alma*, *körte*, *szőlő* és *gyümölcs* nevéhez —, mert nem szláv vagy német eredetű. Az uráli őshazában még nem ismerhettük, ott nem

honos és a legtöbb finnugor nyelvben nincs is rá szó. Több kísérlet után talál egy régi török *jayak* alakot, amely valóban megfelel hangtani szempontból a magyar *dió* kikövetkeztetett régebbi alakjának. Jóval Munkácsi halála után erősítette meg más adatokkal is az etimológiát Ligeti Lajos. (Nyelv-tudományi Közlemények 48: 242.)

A már említett *A magyar népies halászat műnyelve* c. dolgozatában is számos szempontot figyelembe véve bontogatja szét a halászat ősi finnugor, török, majd későbbi szláv eredetű elemeit.

Sokoldalú nyelvi ismereteit is gyümölcsözően használja fel a

magyar nyelv török eredetű jövevényszavainak kiderítésében. Így *vdlyú* szavunknak is akkor és onnan kellett átkerülnie nyelvünkbe, amikor és ahonnan a *bika*, *ökör*, *tulok*, *tinó*, *borjú* és *kecske* is átkerült, vagyis valamelyik török nyelvből a honfoglalás előtt. A legközelebbi megfelelőjét a szónak egy csere-misz nyelvjárásban találja meg, amelyről igazolható a csuvasból való átvétel.

A magyar nyelvet ért török hatás három időbeli rétegét már első nagyobb turkológiai cikkében (Magyar Nyelvőr 11.) úgy állapítja meg, ahogy ma is valljuk: 1. a honfoglalás előtti, 2. besenyő-kun, 3. oszmán-török. Az első réteg ún.

csuvasos jövevényszavainak ismérveit szintén ő foglalta először össze (Nyelvőr 16.), és megállapításainak nagy része még ma is helytálló. Nyelvészeti eredményeit felhasználta őstörténeti kutatásaiban is. Gombocz híres munkája: *Die bulgarisch-türkische Lehnwörter in der Ungarischen Sprache* (Helsinki, 1912.) aligha jöhetett volna létre Budenz és Munkácsi előtanulmányai nélkül.

Munkácsi két szempontból vitte előre jelentősen a magyar turkológiát. Egyrészt számos tanulmányában a bolgár-török kérdésre terelte a kutatók figyelmét. Másrészt alaposan tanulmányozta — a kérdés szempontjából különösen fontos csuvas és mongol nyelvet, és szá-

mos etimológiával gazdagította a Budenztól összegyűjtött régi török jövevényszavak jegyzékét a magyar nyelvben. Ugyanakkor bírálja is Munkácsi időnként túlságosan messzire kalandozó fantáziáját, helyenként nagyon merész etimológiai ötleteit.

E nagy összefoglalás után is folytatta Munkácsi még egy negyedszázadig régi török jövevényszavainkkal foglalkozó tanulmányait. Eredményeinek egy nem is csekély része napjainkban is megállja a helyét. Közben a világ turkológiai kutatásai is fejlődtek, számos — eddig ismeretlen — forrás is előkerült, a módszerek finomodtak. Munkácsi élénk figyelemmel kísérte a turko-

lógia fejlődését, és erről időnként magyar folyóiratokban is beszámolt.

Kezdetben még csuvas jellegűnek tartott minden honfoglalás előtti török jövevényszót a magyarban, de későbbi kutatásai meggyőzték arról, hogy a „népek országútján” elhelyezkedő magyarságot nyelvi szempontból is különböző, többféle török hatás érte.

A török kapcsolatok nyomozása vezette rá a székely írás és a moldvai csángók eredetének kutatására. Weigand és Babinger megállapításai nyomán Munkácsi úgy véli századunk elején, hogy a csángók elszékelyesedett kunok, és mivel a

székely rovásírás ótörök jellegű, ez is a kunok útján jutott el a széke-
lyekhez.

Őstörténeti kutatásaiban az árja (iráni) és kaukázusi elemek mellett turkológiai eredményeit is felhasználja. Az ugorságból kiszakadt magyarság egyik legősibb lakóföldjét és etnikai fejlődésének kezdeteit a Kaukázustól északra elterülő mezőségeken kell szerinte keresni a Volga, Terek és Kuban folyók környékén, sőt keletebbre is, a kirgiz pusztaságon, ahol már altaji népekkel is érintkezhetett. Itt, ezen a fában és vízben bővelkedő területen került Munkácsi szerint a magyarság árja és kaukázusi nyelvek hatása alá. A földművelés elemi ismeretéhez a

nyelvrokonaitól már elvált magyarság ugyancsak az iráni (árja) nyelvű népek hatására jutott. A török ogur-bolgárok az V. sz. körül jelentek meg a Kaukázustól északra, tőlük valók legrégebbi török jövevényszavaink. Ennek az óbolgár nyelvnek nem közvetlen folytatója a csuvas, mint ahogy az alán sem azonos az oszét nyelvvel. Így tehát a bolgárok onogur törzsének hatása alatt vált a magyarság harcias néppé, de a földműveléssel is ebben az időben kezdett foglalkozni. Velük egybeolvadva és meggyarapodva rajokat bocsátottak ki magukból, és a VII. században egy ilyen kirajzással került az onogurokkal keveredett magyarság egy része Bas-

kíriába. Ezekkel találkozott a XIII. században Julianus barát.

Az árja, kaukázusi és török nyelvi hatások mellett nem hanyagolta el az ezeknél fiatalabb — de még honfoglalás előtti — szláv hatások kutatását sem.

Már a török jövevényszavakkal kapcsolatban emlegettem Munkácsi vonzódását a néprajz és a művelődéstörténet iránt. Mint a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke és az Ethnographia folyóirat szerkesztője „hivatalból” is foglalkozott összehasonlító néprajzi tanulmányokkal. Mint nyelvész gazdag votják és vogul nyelvi anyagot gyűjtött. Ez a nyelvi anyag azonban óhatatlanul népköltészet és néprajz volt, meg-

értéséhez tehát alaposan meg kellett ismerkednie a szokásokkal és a hitvilággal is. Az említett finnugor népek Munkácsi ottjártakor ugyan névleg keresztények voltak, de szinte egész népköltészetük egykori pogány mitológiájukra épül. Érthető, hogy mivel nyelvileg is a legrégebbi korok érdekelték Munkácsit, a néprajznak is azokhoz az ágaihoz vonzódik leginkább, amelyekből azt remélhette, hogy segítséget nyújtanak majd az ősi magyar hitélet rejtelmeinek földerítésében. A *Vogul Népköltési Gyűjtemény* pótköttei az I. és II. részhez a vogul mitológia máig is leggazdagabb forrásai. Munkácsi nemcsak saját megfigyeléseit közli, hanem feldol-

gozza valamennyi ismert elődjének anyagát.

Mint ahogyan a magyar nyelv szókincsében is a legősibb finnugor és ugor elemek mellett foglalkozott legrégibb — főleg honfoglalás előtti — jövevényszavainkkal, a néprajzban, a szokásokban és a hitvilágban is nemcsak a finnugor vagy ugor, hanem az iráni és régi török eredetű elemeket is vizsgálja. Hasonlóságot fedez föl a vogul medveeskü és a régi magyar farkaseskü emlékei közt. Talál rokon vonásokat a vogul és bizonyos magyar világteremtési mondák között is. Vizsgálja a nászadomány és a nőrablás emlékeit és nyomait. Meglepő a villám közös magyar —

vogul „isten-nyila” neve. Aligha lehet véletlen. Vizsgálja a török és mongol mondák, temetési szokások magyarral egyező vonásait. A Kaukázustól északra érhetette Munkácsi szerint az ott lakó népet időnként még asszír — babiloni, sőt egy-egy egyiptomi művelődési hullám is.

Külön kell megemlékeznünk Munkácsi szerepéről a Keleti Szemle c. folyóirattal kapcsolatban. Mikor a Magyar Néprajzi Társaság kibővítette addigi működési körét uráli és altaji (az akkori tudományos felfogás szerint urál-altaji) népek néprajzának tanulmányozásával, megalakul a társaság Keleti Szakosztálya. Ennek folyóirata lett

1900-tól kezdve Munkácsi Bernát és Kunos Ignác szerkesztésében a Keleti Szemle. Magyar címe ellenére nemzetközi folyóirat volt, és a cikkek csekély kivétellel németül jelentek meg benne, akárcsak folytatásában, a Kőrösi Csoma Archivumban. A Keleti Szemle 1904-ben a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Magyar Bizottságának lesz hivatalos folyóirata. A folyóiratot az első világháborúban megszűnt Ázsiai Társaság helyett a Kőrösi Csoma Társaság Közép- és Keleteurópai Bizottsága veszi át. Ekkor Munkácsi mellett F. Takács Zoltán és Teleki Pál van a szerkesztő bizottságban.

Ez az első sorban németül megjelenő folyóirat közvetítette a nagyvilág felé a magyar orientalisztika eredményeit, másrészt a szakma legjobb külföldi képviselői e folyóirat hasábjain jelentették meg számos fontos tanulmányukat és anyagközlésüket.

Munkácsi a folyóirat szerkesztője, de egyben az Ázsiai Bizottságnak titkára is volt. Így ő, aki két igen jelentős tanulmányutat tett meg a votjások és a vogulok közt, lelkesen támogatta a Bizottság ösztöndíjasait: Baráthosi Balogh Benedek északkelet-európai, észak- és keletázsiai néprajzi, Melich János bulgáriai régészeti, Mészáros Gyula csuvasföldi és kisázsiai, Németh

Gyula kaukázusi és csuvasföldi, Prinz Gyula és Sebők Imre közép-ázsiai néprajzi, Pröhle Vilmos két kaukázusi és Fokos Dávid két zürjénföldi nyelvészeti tanulmányútját. E tanulmányutak célja nyelvi, néprajzi, régészeti anyaggyűjtés volt, és igen jelentős mértékben gyarapították ismereteinket. Munkácsi azonban nemcsak a tanulmányutak lebonyolításában segítette a fiatalabb tudósokat, hanem több tanulmányút egyenest az ő buzdítására jött létre. Gazdag tapasztalatait megosztotta az útra készülőkkel, munkájukhoz még levélben is adott tanácsokat. Fokos Dávid megemlékezik arról (Magyar Nyelvőr 59: 55.), hogy őt

Zürjénföldön a helynevek minél
teljesebb összegyűjtésére ösztö-
nözte.

ANYAGGYÚJTÁS A HADIFOGOLYTÁBOROKBAN

Munkácsi Bernát aligha sejtette, hogy ötvenöt éves korában ismét alkalma lesz nyelvi gyűjtést végeznie. Ezúttal azonban nem kellett több ezer kilométert utaznia, hogy a votjakokhoz és az oszétokhoz eljuthasson, elég volt az Esztergom melletti Kenyérmezőmajorig.

Az első világháború második évében ugyanis nagyszámú orosz hadifoglyot szállítottak oda. Ott derült ki, hogy a hadifoglyok egy része valamelyik finnugor, török vagy iráni nyelvet beszéli anyanyelveként. Így mód nyílt a fő-

városhoz közel tanulmányozni az említett nyelveket. A Magyar Tudományos Akadémia rögtön intézkedett e cél érdekében. A foglyotábor parancsnoka engedélyezte a nyelvtudósok munkáját. Így Munkácsi a votják majd oszét, Beke Ödön a cseremisiz, Klemm Antal a mordvin, Fokos Dávid a zürjén, Kúnos Ignác pedig a tatár hadifoglyokkal foglalkozhatott.

1915 május végén kezdődött meg Munkácsi ismerkedése a votják nemzetiségű hadifoglyokkal, akik természetesen nem tudták — mint a többi katona sem — miért és kik ellen harcoltak. Ekkor már csak 11 votják maradt a 39-ből, mert a többiit mezei munkára vitték. A

jóindulat megnyerésére Munkácsi a harminc év előtti gyűjtéséből olvasott fel nekik egy mesét és egy éneket. Ezzel bizalmukba is férközött, és hajlandók voltak maguk is különféle szövegeket elmondani és dalokat elénekelni. Szótárát kérdés útján gyarapította. Június végén újabb votjások érkeztek, így további adatokkal bővült a szöveg- és szógyűjtemény.

A munka reggel 7-től délután $1\frac{1}{2}$ 5-ig tartott, de előbb még ki kellett utazni a táborba, majd esztergomi szállására vagy haza, Budapestre. Ez a megerőltető mindennapi munka hat hét alatt úgy kimerítette a betegeskedő és már nem is fiatal Munkácsit, hogy július kö-

zépén Trencsénteplicre utazott pihenni, de oda is vitt átírandó votják szövegeket, és csak augusztus végén tért vissza.

1915 augusztus végétől 1916 január közepéig ismét a táborban dolgozik, de csak heti három napot a foglyok között. Február közepén sikerül áthelyeztetnie nyolc votják hadifoglyot a budapesti gázgyárba, és április végéig minden délután fölkeresi adatközlőit, így nem kell már az esztergomi táborba utazgatnia. Mikor votjákjait egy kerítésben helyezik el, Munkácsi már befejezettnek tekintette a szöveggyűjtést, de hetenként még találkozik velük, hogy szótári anyagát kiegészítse. Még 1917-ben is,

mikor már főleg az oszétokkal foglalkozott, júniusban elutazott az esztergomi fogolytáborba, és még följegyzett néhány votják dalt.

Összesen 25 votják adatközlővel dolgozott. A votják nyelvterület minden tájáról volt embere, keresztény és mohamedán vegyesen. Kezdetben diktálás alapján írt szövegeket, majd áttért a szóanyag kérdezésére. Votjákjait a nyelvjárások szerint csoportosítva ültette le (egyszerre legfeljebb 11 adatközlője volt). Ezután oroszul tette föl nekik a kérdést: „Hogy mondják a ti nyelveteken azt, hogy száz . . . szekér . . . ló . . . nyereg?” Ekkor a votjákok egymás után, sorban vá-

laszoltak ki-ki a maga nyelvjárásában. Alapul Munkácsi korábbi szótára szolgált. A szókérdésben azonban a fogalomkört is kikérdezte (rokonságnevek, lószerszámok, madarak stb.). Mikor rájött, hogy votjákjainak egy része írástudó, leíratta velük a népköltészeti és néprajzi szempontból érdekes anyagot. Ezt bekérte tőlük, átírta latin betűs fonetikus írásra, lefordította, majd a következő alkalommal ellenőrizte a leírást, és nyelvi, néprajzi magyarázatokat fűzött hozzájuk.

E módszernek kétségtelenül voltak előnyei és hátrányai. Előnye az volt, hogy az adatközlőt a többi votják anyanyelvű társa ellenőriz-

hette, ha pedig hiányos magyarázatot adott, akkor kiegészíthette. Előnye volt még, hogy lényegesen megrövidítette a gyűjtésre fordított időt. Másrészt viszont könnyen megesett, hogy a harmadik vagy a negyedik közlőt már befolyásolhatta az előzők válasza. Ezenkívül maga az a tény, hogy a különböző nyelvjárást beszélő votjások hetekig-hónapokig együtt jártak, egymással sűrűn beszélgettek, bizonyos kiegyenlítődést okozhatott nyelvükben. Mivel pedig az írástudatlanok elbeszéléseit is az — esetleg más nyelvjárást beszélő — írástudók jegyezték föl, könnyen előfordulhatott a nyelvjárási keveredés. Ennek egy részét persze ki-

szűrte az újra elmondítás saját anyanyelvjárásban, de előfordulhatott, hogy valaki — jóhiszeműen — elvállalt olyan adatot is, amit nem annakidején otthon, hanem valamelyik fogolytársától hallott a táborban. Ne feledkezzünk el arról sem, hogy az adatközlők több ezer kilométerre szülőföldjüktől beszéltek anyanyelvükön hiedelmeikről, szokásaikról és gyakran egymagukban képviseltek egy-egy nyelvjárást. Az adatközlőként felhasznált votjások, tatárok, zürjének stb. nemcsak kevesebb nehéz testi munkát végeztek, mint nem tanulmányozott társaik, hanem még bizonyos díjazást is kaptak, amelyből sovány hadifogoly-kosztjukat fel-

javíthatták. Ha tehát saját dal- és mesekészletük kifogyott, máshonnan kellett pótolni. Így még az is előfordulhatott, hogy tatár vagy orosz hadifogolytársaiktól hallott meséket, néprajzi adalékokat írtak le vagy beszéltek el votjákul. E szövegek nyelvi anyagként továbbra is értékesek, de némelyik néprajzi, népköltészeti értéke kétes.

A veszített háború és a megalázó békeszerződés után az egyharmadára zsugorodott ország súlyos válságok sorozatát élte át. A pénzromlás ugyan meg sem közelítette a második világháború utánit, de a gazdasági helyzet ingatag volt. A kormányzat jobbra tolódott, a társadalmi feszültségek nem enyhül-

tek. A tudományos élet nehezen indult meg. A Tanácsköztársaság kulturális életében részt vett nyelvészek kiszorultak a vezető helyekből. Munkácsi, — noha egész életében a magyar tudományt szolgált_a — most sem kapott sem katedrát sem neki kijáró megbecsülést. Mégis kötelességének érezte az 1915 — 17-ben gyűjtött kötet sajtó alá rendezését. Számos más tennivalója mellett hozzáfogott hát az anyag letisztázásához.

Szöveggyűjtésének kisebb része állt a diktálás után leírt szövegekből, ezeknek főképp orosz vagy votják magyarázataiból. A többség az írástudó votjákoktól leírt szöveg volt, amelyet megpróbált a sorok

közt latin betűs fonetikus lejegyzéssel átírni. Az ellenőrzéskor javította a homályos vagy nehezen olvasható részeket, és jegyzeteket fűzött hozzájuk. A votjákoktól lejegyzett szövegek írástudóktól származtak ugyan, de elég gyakorlatlanul és következetlenül alkalmazták az orosz betűket anyanyelvükre. A papírral is takarékoskodtak, a rossz minőségű papírra gyakran sűrűn és nehezen olvashatóan írtak. Munkácsi tehát nekifogott az ilyen állapotban levő szövegek és jegyzetek letisztázásának, a főleg orosz nyelvű jegyzetek alapján a magyar fordítás elkészítésének. A munka nehéz volt, a már följegyzéskor sem fiatal tudós fölött múltak az

évek, munkaereje fogyott. A munka vontatottságának további oka volt a kiadás teljes reménytelensége.

Az 1935. év hozott fordulatot. A budapesti egyetem háromszáz éves évfordulójára hazánkba érkezett Artturi Kannisto, a kitűnő finn tudós, aki megígérte, hogy a művet — ha a német fordítás rövidesen elkészül — a helsinki Finnugor Társaság elé terjeszti kiadásra. A német fordításra Fokos Dávid vállalkozott. Hamarosan megérkezett a Finnugor Társaság beleegyező válasza. Így Fokos hetenként kétszer felkereste Munkácsit otthonában. Ott közösen átvették a szövegeket, megbeszélték magyarul a

nehezebben érthető részeket. Fokos a megbeszélte szövegeket otthon lefordította, majd a következő alkalomkor a fordítást ellenőrizték és újabb szövegeket beszéltek meg. Mikor Fokos volt munkával túlterhelve, Munkácsi fordított, Fokos ellenőrizte. A gyümölcsöző együttműködést Munkácsi súlyos betegsége szakította meg. Felgyógyulása után folytatták a munkát, de Munkácsi 1937. szeptember 21-én váratlanul elhunyt.

Munkácsi volt az a nyelvész, aki talán a legtöbbet foglalkozott a finnugor—iráni kapcsolatokkal. Ha talán a szükségesnél kevesebb előkészülettel és a szükségesnél nagyobb fantáziával írta is meg az

Árja és kaukázusi elemek . . . c.
nagy művét, idevágó tanulmányait
nem hagyta abba. És mikor kide-
rült, hogy a fogolytáborokban kau-
kázusi iráni nyelvű oszétok is van-
nak, először Budapesten, majd a
csehországi Égerben (ma: Cheb),
majd ismét Budapesten tanulmá-
nyozta a magyar őstörténet szem-
pontjából olyan jelentős nyelvet.
1917. júliusában három oszétal
foglalkozott Munkácsi Égerben
egy hónapig reggeltől alkonyatig,
és jelentős anyagot gyűjtött össze.
1918-ban sikerült a három oszét
hadifoglyot Budapestre helyezettet-
nie, és ott folytatta velük a munkát.
Értékes szóanyaga, akárcsak szöve-
gei, a keleti nyelvjárásból valók.

Oszét szövegei még megjelentek élete végén *Blüten der ossetischen Volksdichtung* címen. (Keleti Szemle 20—21. [1927., 1932.])

Az oszét (saját elnevezéssel *iron*, *irata*) az egyetlen fönmaradt észak-iráni nyelv: a szkíta, szarmata és alán néven emlegetett régi iráni népek nyelvének folytatója. Mint-hogy kerültek a magyarba a honfoglalás előtti időkben (IV—VI. sz.) iráni, főleg alán jövevényszavak, a kunokkal együtt a XIII. században nálunk letelepedett jászok eredeti nyelve pedig rokon volt az alánnal, így a magyar nyelv története szempontjából fontos ennek a Kaukázus lejtőin élő mintegy félmillió lakosságtól beszélt nyelvnek a tanulmá-

nyozása. Az egykori érintkezést az is bizonyítja, hogy néhány szó az oszétban kétségtelenül ugor vagy magyar eredetű, mert a többi iráni nyelvben nem fordul elő. Munkácsi öt oszét adatközlőtől igen tekintélyes mennyiségű szöveget (német fordítással és jegyzetekkel együtt 207 lapnyit) jegyzett föl. Ebből mintegy kétharmadrész a 13 mese, elbeszélés, egyharmada pedig a 18 ének és a mintegy 20 lapnyi néprajzi és vegyes feljegyzés. Az oszét nyelv mindkét fő nyelvjárásából (tagauri és digori) vannak szövegei. Mint nyelvi és népköltészeti anyag nagyon becses forrás ennek a viszonylag ke-

véssé ismert iráni nyelvnek tanulmányozására.

„Munkácsi Bernát számára a finnugor nyelvek iráni kapcsolatainak kérdése nem elszigetelt kérdést jelentett. Szinte azt mondhatjuk, hogy ez a probléma egész életművét átszőtte, s nemcsak azokban a munkáiban áll előtérben, amelyeket az iráni jövevényszók kérdésének szentelt, hanem felbukkan csaknem minden tanulmányában. Így találkozunk lépten-nyomon az iráni-finnugor kapcsolatokra vonatkozó megfigyelésekkel a Vogul Népköltési Gyűjtemény bevezető tanulmányaiban és kommentárjában is. Ilyen irányú munkásságának utolsó termése a Tzetzesnél (XII.

század) fennmaradt alán nyelv-
emlék megfejtése volt (Kőrösi
Csoma-Archivum I. kieg. 167—
281.). Ebben a tanulmányában tel-
jes mértékben láthatjuk érvényesül-
ni nagy kombinatív készségét és
kitűnő oszét nyelvismeretét.

Munkácsi Bernát nem érhet-
te meg azt a korszakot, amelyben a
finnugor hangtörténeti kutatások
és a múlt homályából egyre na-
gyobb számban előbukkanó régi
iráni nyelvek — most napjainkban
éppen a baktriai nyelv emlékei ke-
rültek napvilágra — lehetővé tet-
ték volna a tőle felvetett kérdések
helyesebb és időállóbb megoldását.
De az önfeláldozó úttörő munka,
amelyet a cél elérésében végzett,

maradandó megbecsülést biztosít számára tudományszakunk történetében.” (I. m. 397.)

Nem érte meg a második világháborút, sem pedig az akkori magyar kormány behódolását a hitleri fasizmusnak. A német fajelmélet gyászos emléké magyarországi hatása sem érte már el. Kéziratos hagyatékának (jegyzékét l. Magyar Nyelvőr 66: 100—103.) sorsára azonban a világpolitikai események mégiscsak hatással voltak annyiban, hogy megjelenésüket évtizedekre visszavetették. Följegyzései a Magyar Tudományos Akadémia kéziratтарыba kerültek. A háborús események következtében az értékes kéziratok évekre a pincébe jutottak.

Lényegükben meg is menekültek a pusztulástól, mindössze néhány cédulaköteg esett szét vogul szótári anyagából.

Oszét szógyűjtése és szójegyzéke máig is kiadatlan, érintetlenül áll az MTA kéziratтарыában! Ugyancsak kiadatlan jarkendi-török szójegyzéke, valamint nyelvészeti és néprajzi jegyzetei. Kiadatlan a hadifoglyoktól gyűjtött votják szótári anyaga is.

Tekintélyes votják szöveganyaga (1915–17), amelyet jórészt Fokos Dáviddal együtt dolgozott fel, Fokos kiegészítő munkálatai után 1939-re elkészült, de a háború következtében csak 1952-ben jelenhetett meg Finnországban, a *Mémoires de la Société Finno-*

Ougrienne 102. köteteként. A vaskos könyv 37 külön számozott lapján Fokos Dávid számol be az első világháború hadifogolytáboraiiban végzett nyelvi gyűjtésekről általában, majd Munkácsi 1915–16-os votják tanulmányairól, 25 adatközlőjéről, munkamódszeréről, ennek előnyeiről és hátrányairól, majd a gyűjtemény viszonytagságairól a második világháború alatt, végül saját kiadási eljárását, az átírást és a csoportosítást indokolja meg.

Munkácsi családja a tudós elhunytá után Fokos Dávidot javasolta a helsinki Finnugor Társaságnak, hogy a félbemaradt munkát befejezze. 1937 szeptemberé-

ben a prózai szövegek néhány kivétellel le voltak fordítva és ellenőrizve. Hiányoztak a dalok fordításai. Ezeknek látott neki először Fokos. 1938-ban Finnországba utazott, megbeszélte az átírás kérdéseit Kannistöval. 1939-re készen állt az egész fordítás. Fokos még egy másolatot akart készíteni, de kitört a háború, Kannisto pedig 1943-ban elhunyt. Több mint tíz évvel Munkácsi halála után lett kész Fokos a teljes szöveg leírásával — hiszen közben a háború poklának szenvedéseit is átélte. 1948 végére a kötet nyomdára készen állt. A Finnugor Társaság kész volt nagy anyagi áldozatot is vállalva, soron kívül kiadni a művet. Az

előszó 1949 márciusára készült el és 1952-ben került ki a nyomdából. A szövegek, német fordítások és a jegyzetek 715 lapot tesznek ki. Tartalmaznak 120 prózai szöveget. Van köztük néprajzi vonatkozású: születés, házasság, szórakozás, temetés (1–14.), néphit (14–33.), medvekultusz és vadászat (34–40.), áldozat és imádság (41–66.), varázslat (67–76.), mese, monda, elbeszélés (77–99.), találós kérdések (100.), közmondások (101–4), függelék (105–120.). Az 566 ének általában rövid (4–10 soros). Utána személy- és helynevek következnek, végül 173 lapnyi jegyzet zárja le a kötetet. Mindmáig az

egyik legfontosabb forrás a votják nyelv tanulmányozásához.

Mostohább sorsra jutott Munkácsi kéziratossal hagyatéka. A *Vogul Népköltési Gyűjtemény* III. kötetének jegyzeteit és magyarázatait e sorok írója rendezte sajtó alá. Meg is jelent a votják gyűjteménnyel egy esztendőben az Akadémiai Kiadónál: *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény, III. kötet, Medveénekek. Második rész: Az obiugor medvetisztelet, tárgyi és nyelvi magyarázatok, szómutató. Munkácsi Bernát hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte Kálmán Béla. Bp., 1952.*

Az előszót (7—12.) és az obiugor medvetiszteletről szóló ta-

nulmányt (15—164.) magam írtam, a szómutatót (363—436.) K. Sal Éva állította össze. Aki az e kötetben megjelent jegyzeteket és magyarázatokat átnézi, rögtön észreveszi az egyes részek közti egyenetlenségeket. Ennek az az oka, hogy élete végén Munkácsi már hozzáfogott a III. kötet második részének sajtó alá rendezéséhez. Ezért az első tizenhat énekhez való magyarázatokat (167—259.) már kidolgozta és le is másolta. A munkának ezen a részén már csak az elhunyt szerző iránti kegyeletből sem változtattam. Csak néhány kisebb technikai módosítást hajtottam végre, hogy a kötetet egységesebbé és áttekinthetőbbé

tegyem. A 17. énektől kezdve azonban Munkácsi kidolgozatlan jegyzeteire voltam utalva. Ezeknek egy részét a szerző Berjozovban letisztázta, más részéhez csak a helyszínen odavetett, nehezen olvasható, többnyire a szöveg mellé sebtében ceruzával írt jegyzetek álltak rendelkezésemre. Három elég terjedelmes énekhez (18., 23. és 36.) semmiféle jegyzetet nem találtam. Tekintetbe vettem még a vogul népköltési gyűjtemény III. kötetének egy olyan példányát is, amelybe Munkácsi néhány javítást bejegyzett. Hogy meg lehessen különböztetni, melyik magyarázat származik Munkácsitól, melyik tőlem, a

magamét szögletes zárójelbe tettem. Így a 39-ből az első 16 énekhez alig kellett pótlás, a Berjozovban letisztázottaknak mintegy fele az én pótlásom, de például a 26. énekhez a gyűjtőnek csak 7 sornyi jegyzete volt, a kötetben pedig 122 sort tesz ki, a három említett énekhez pedig minden jegyzet tőlem származik. Jegyzeteit Munkácsi rendszerint oroszul írta, néhány helyen vogul magyarázatot vetett oda a sorok közé. Magyarul csak ritkán jegyzett néhány szót. Az orosz és vogul nyelvi jegyzeteket a kötetben lefordítottam és kiegészítettem. Sokszor éreztem természetesen, milyen tökéletlenül és hiányosan bírom csak

elvégezni azt a munkát, amelyre vállalkoztam, hiszen sem vogul sem orosz nyelvi tudásom, sem pedig tárgyi ismereteim nem voltak összemérhetők az elhunyt tudóséval.

A IV. kötet második része ugyanúgy készült, mint az előbbi kötetnek a 17. énektől kezdődő része. A kézirat 1961-re készen volt, de a könyv csak 1963-ban hagyta el a sajtót. A kötet történetére vonatkozó előszó (13–14.) után fejezeteket tettem közzé az obiugor népköltészetből (sorsénekek, medveünnepi színjátékok), valamint másolat alapján közöltem Munkácsi Bernát és Pápai Károly térképét az Ob-vidékről.

Ez a vízrajzon kívül jelöli az akkori vogul, osztják, szölkup és orosz falvakat ezen a vidéken (18—69.). Ezt követik a IV. kötet szövegeihez fűzött nyelvi és tárgyi magyarázatok, Munkácsi alapján kiegészítve a szögletes zárójelbe tett saját jegyzeteimmel (73—258.). Ugyanitt közlöm Munkácsi szövegeinek a mintegy félszáz vogul adatközlő szerinti megoszlását (259—262.). Az orosz nyelvű magyarázatok nyelvi sajátosságairól Dombrovsky József számol be (263—269.). A kötetet a II. és III. pótkötethez hasonlóan szómutató (271—314.) zárja le.

Részben már a III. és IV. pótkötet munkálatai közben megkez-

dődött Munkácsi szótáranyagának feldolgozása és sajtó alá rendezése. A gyűjtő a helyszínen külön ívekre és jegyzetfüzetekbe jegyezte 1888–89-ben szótári gyűjtését. Tárgykörök szerint kérdezgetett, és igyekezett példamondatokat is följegyezni. Szövegeinek I–III. kötetéből Szilasi Móric (Nyelvtudományi Közlemények 25.), IV. kötetéből pedig Trócsányi Zoltán (uo. 39.) készített szójegyzéket. Mivel ezek kelő vogul nyelvi tudás nélkül és csak ideiglenes használatra készültek, elég gyakori bennük a tévedés és a sajtóhiba. Munkácsi azonban saját maga másolta ki nyelvjárásonként különböző színű cédulák-

ra (kockás papír: északi, sárga: középlozvai, fehér: alsólozvai, zöld: pelimi, kék: kondai, rózsaszín: tavdai) a szótári adatokat, rendszerint a példamondatokkal együtt. A középlozvai anyag zömét Knöpfler László írta ki, de Munkácsi átnézte és kijavította. A két írás tökéletesen elkülöníthető. A cédulákon vagy a szó, vagy a mondat le van fordítva oroszra és a megfelelő szó alá van húzva. A szócédulák nyelvjárásonként elkülönítve és többnyire első betű szerint voltak papírdobozokba berakva, de mintegy kétezer cédula „ömlesztve” került egy nagyobb dobozba (főleg sárga, középlozvai cédulák).

Ezeket vagy nem válogatta szét Munkácsi, illetőleg Knöpfler, vagy pedig a pincéből való felhozataikor esett szét némelyik doboz, és ezek tartalmát rakták egybe egy új dobozba. Több — szeletekre szétvágott — szövegekötet segítette volna a szövegek szóanyagának bedolgozását. Mivel ezek a keskeny papircsíkok nehezen voltak kezelhetők ömlesztett állapotban, meg sem lehetett állapítani mennyire teljes az anyag, így saját magam a cédulanyag rendezéséhez láttam, munkatársaim pedig kicédulázták évek folyamán a szójegyzékeket, a szövegeket és Munkácsi nyelvészeti és néprajzi szövegeinek szó-

anyagát. Az Akadémia kéziratának így az egyesített nyelvjárási-etimológiai csomókba és betűrend szerint besorolt anyagához fokozatosan hozzávettem a körülbelül azonos számú újonnan elkészült cédulákat. Mikor a cédulák már mind együtt voltak, megkezdhettem a szócikkek írását. Ez a munka éveken át folyt változó ütemben, hiszen a szótár szerkesztője számos egyéb elfoglaltsága és kétszer teljes egy-egy évi, máskor hosszabb-rövidebb külföldi tartózkodása miatt csak nagyon változó erővel vehetett részt a munkában. Így is nagyjából elkészült első fogalmazásban a szótár, le is van gépelve, már csak az elő-

szó, a mutatók és utalócikkek vannak hátra. A szótár a származékokkal együtt mintegy húszezer vogul szót tartalmaz majd.

Ha Munkácsi vogul szótára elkészül, ez lesz a vogul nyelv eddigi első tudományos szótára, de egyben kissé nyelvtörténeti is, hiszen anyaga 1888—89-ből való gyűjtés, az adatközlők java része pedig az idősebb korosztályból került ki. Pótolhatatlan annyiban, hogy ma már a Munkácsitól tanulmányozott közép- és alsólozvai, valamint a tavdai nyelvjárás kihalt, az ottani vogulok nyelvileg eloroszosodtak és néhány beszélőre korlátozódott a pelimi. Ma már csak az északi és talán még a kondai nyelvjárás

tekinthető élők, de a vogul anyanyelvű beszélők száma mindkét helyen veszedelmesen kevés. Munkácsi szótári anyagánál csak Kannistoé nagyobb. A finn Kannisto szövegeit Matti Liimola adta ki, szótári anyagát is haláláig ő rendezte, majd Vuokko Eilas kezdett neki a sajtó alá rendezésnek Turkuban.

FÁRADHATATLANUL A SÍRIG

Szinnyei József javaslatára 1910-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választja a bel- és külföldön egyaránt elismert tudóst. Székfoglalójában Munkácsi így nyilatkozik: „Mélységes hálám illeti a Magyar Tudományos Akadémiát, amely nemcsak hogy minden munkámat, amellyel csak hozzá fordultam, folyóiratokban s önálló kiadványokban kiadta, hanem kellő segítséggel gondoskodott Káma vidéki és szibériai tanulmányútjaimról is. Támogat-
ta a szerkesztésemben megjelent

folyóiratokat, sőt öt ízben pályázat nélkül nyújtott jutalmakkal is kitüntetett.” (Munkácsi Noémi: Egy nagy magyar nyelvész. 202.)

Munkájának élő, szerény tudós volt. Hálás az elismerésért, visszamemlékezéseiben is csak ritkán üt meg keserű hangot: „Idestova harmincöt esztendeje immár, hogy dolgozom ennek a tudománynak a mesgyéjén, amelynek művelését magasztos hivatásnak tekintem korai ifjúságom óta.

Nem adta kenyeremet ez a munkásság, mégis hű kitartással szorgoskodtam benne az élet sok viszontagságai között. Hozzá való lelki erőm az a tudományos erkölcs edzette, amelynek Budenz

volt előttem ragyogó példaképe, és amely egyrészt megóvott a csüggedéstől és lankadástól, másrészt távol tartott a versengő szakársak közt gyakran burjánzó vétségektől. Törtetés, kapzsiság, irigység s a határmesgyék eltolása nem terhelték soha lelkiismeretem, s már természettől fogva megáldott Isten azzal, hogy gyűlölni még határozott ellenfeleimet sem tudtam.

Könnyű lélekkel s panasz nélkül viseltem el, hogy amidőn egyre-másra tapasztaltam, hogy ifjabb s nálam kisebb tudományos készséggel fölszerelt pályatársaim megtisztelő körülmények közt jutottak tanszékhez, hozzám Budenz

elhúnyta óta illetékes helyről még csak magántanári működésre nézve sem intéztek felhívást.” (I. m. 204.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulása és folyóiratának, a Magyar Nyelv-nek megindulása önmagában örvendetes esemény volt, de sajnos megosztotta a magyar nyelv tudósok táborát. A Magyar Nyelvőr és az új folyóirat írógárdája lassan elkülönült egymástól. Nem nyilvánult meg az ellentét tudományos vitákban, sőt még felfogásban sem. A magyar nyelv tudomány számos művelője megpróbálta az értelmetlenül két táborra szakadó kollégákat újból egyesíte-

ni, de hiába. A megosztottság az első világháború után továbbra is fennmaradt és csak a második világháború után oldódott fel.

A huszas és harmincas években Munkácsi főleg az első világháború hadifogolytáboraiiban végzett szöveggyűjtéseinek feldolgozásával foglalkozik. A „csütörtöki asztaltársaság”-nak Simonyi Zsigmond halála után ő lett a középontja. A Duna-parti Modernkávéházban gyülekeztek a társaság tagjai csütörtök esténként. Állandó tagok voltak ebben az időben Balassa József, a Nyelvőr szerkesztője, Beke Ödön, Fokos Dávid, Kertész Manó, Vikár Béla, Radó Antal, Kallós Zsigmond,

Rubinyi Mózes és mások. A csütörtöki asztaltársaságot a külföldi tudósok megbecsülték, és ha Magyarországra látogattak, hozzájuk is elmentek, így A. Kannisto, L. Ketunen, Y. Wichmann, H. Paasonen, E. N. Setälä és A. Saareste.

Munkácsi igyekszik a tanfelügyelőségtől megszabadulni, hogy lassan fogyatkozó munkaerejét felgyűjtött anyaga feldolgozására fordíthassa. Ez az igyekezete azonban megghiúsult, mert csak nem sokkal 70. születésnapja előtt köszönhetett le negyven esztendeig viselt tisztségéről.

Hetvenedik születésnapján az Akadémián Berzeviczy Albert, az MTA akkori elnöke köszöntötte,

a Magyar Néprajzi Társaságban Hóman Bálint, a Társaság elnöke, az Országos Néptanulmányi Egyesületben pedig Balassa József üdvözölte, és ő nyújtotta át neki a Magyar Nyelvőr különszámát, a *Munkácsi Emlékkönyvet*. A Nyelvőr az évi elég szerény terjedelmének háromnegyed részét áldozta erre a célra. Az emlékkönyv (Magyar Nyelvőr 59: 33—184.) közli Fokos Dávid több mint másfél íves tanulmányát Munkácsi Bernát életéről és munkásságáról, valamint számos külföldi és hazai tudós egy-egy tisztelgő cikkét.

A külföldi tudósok közül kiemelhetjük a következőket: Emil Nestor Setälä volt a finnugor

nyelvtudomány legnagyobb tekintélye akkor a világon, Yrjö Wichmann, Artturi Kannisto, Yrjö Heikki Toivonen és Jalo Kalima egyetemi tanárok a helsinki egyetemen a finnugor nyelvészet, illetőleg a szlavisztika kiváló kutatói, Kai Donner a déli szamojéd nyelvek legnevesebb helyszíni gyűjtője és szakértője, Aurélien Sauvageot, a francia finnugrisztika megalapítója, a nagy magyar—francia és francia—magyar szótár szerzője. Vaszilij Lytkin szovjet-zürjén tudós kazani egyetemi tanár (1930-ban meglepően kivételes jelenségnek számított egy szovjet tudós cikke magyar folyóiratban), Ernst Lewy berlini, majd dublini egye-

temi tanár, a nyelvtipológia és az areális nyelvészet egyik megalapítója.

A hazai tudósok közül Fokos Dávid, a permi nyelvek kiváló ismerője, Mészöly Gedeon és Horger Antal, a szegedi egyetem finnugor, illetve magyar nyelvészeti tanszékének vezetője, Kardos Albert debreceni nyelvész, Kertész Manó nyelvész, a magyar szókészségek egyik legkiválóbb ismerője és feldolgozója, Beke Ödön finnugor nyelvész, a cseremisz nyelv világhírű kutatója, Balassa József magyar nyelvész, fonetikus, Zolnai Gyula pécsi egyetemi tanár, magyar nyelvész, Bán Aladár, az észti nemzeti eposz, a *Kalevipoeg*

fordítója, Vikár Béla népzene-
tató és műfordító, a *Kalevala*
művészi magyar tolmácsolója,
Solymossy Sándor néprajz profesz-
zor, az Ethnographia szerkesztője
és még sokan mások méltatták.

Ebből a névsorból a fejezet ele-
jén említett sajnálatos megosztott-
ság miatt számos budapesti nyelv-
vész neve — főleg az egyetemi
tanároké — hiányzik. Szerepelnek
viszont nem nyelvész tudósok is
szép számban. Elismerő kitüntetés-
ben is részesült az államfő részéről
a jubileum napján.

Munkácsi különös pályafutásá-
ban ez az elismerés is mutatja bo-
nyolult helyzetét. Magyarország
egyik legkiválóbb és legsokolda-

lúbb tudósa nem volt politikus. Becsületes, humánus egyénisége — sok hasonló társával együtt — zsidó vallásával jól össze tudta egyeztetni magyarságát és egyben nemzetköziségét. A magyar nemzeti tudományokat művelte egész életében, munkáit mindig magyarul írta, igen szép magyarsággal. Egész életében magyarnak érezte magát. Mint tudós mindig az igazságot kereste. Ezért került ellentétbe egykori tanárával, Vámbéry Árminnal is. Rosszul esett neki, hogy nem jutott számára egyetemi tanszék vagy kutatóhely, hiszen fizetését nem azért kapta, hogy tudományos munkát végezzen. Szíve a tudományhoz

húzta mindig, de éppen puritán becsületessége miatt tanfelügyelői kötelességeit is lelkiismeretesen teljesítette. Külföldi kollégái fenntartás nélkül elismerték érdemeit, hazai tudóstársainak egy része talán becsülte, de távol tartotta magát tőle. A Magyar Tudományos Akadémia taggá választotta, kiadta műveit, de a budapesti egyetem nem hívta meg előadónak, és nem tudom, vajon a vidéki egyetemeken szóba került-e a kinevezése.

A többi magyar és külföldi folyóirat közül a Magyar Nyelvben Zsirai Miklós, a budapesti egyetem finnugor tanszékének vezetője (26: 81–83.), az Ethnog-

raphiában Solymossy Sándor, egyetemi tanár, szerkesztő (41: 1–4.), a Kőrösi Csoma-Archivumban Németh Gyula turkológus professzor (2: 331–337.), a Nyugatban Kúnos Ignác orientalista tudós (XXIII/2. 65–67.), az Ungarische Jahrbücherben pedig Ernst Lewy, berlini egyetemi tanár, általános és finnugor nyelvész emlékezett meg a hetvenéves tudósról (10: 282–283.). Solymossy Sándor így jellemzi: „Munkácsi Bernát . . . buvárkodó természet, akinek egész világa a tudomány; közéleti szereplésre soha nem vágyott, sőt szinte szándékosan kerülte, mint akinek csendes, elmélyedésre hívó köreit a nyilvánosság zaja csak

zavarhatja. Ám ott, a maga birodalmában elemében van: ott agilis, friss életű, bámulatosan munkabíró, produktív egyéniség.”

A votják és a vogul nyelv iránti szeretetét megtartja az első világháború után is. Már korábban utaltam rá, hogy az orosz tudományt nagyra becsülte, személyes jó viszonyban volt I. N. Szmirnov tudós kazáni professzorral, sürgette a tudományos kapcsolatok felvételét az orosz tudományos intézetekkel. Jó orosz kapcsolatainak köszönhető, hogy a szovjet korszakban is hozzájutott a huszas évek végén votják, a harmincas években pedig vogul nyelvű irodalmi termékekhez, amelyeket a Munkácsi

tudományos érdemeit nagyra értékelő fiatal szovjet tudósok és tanítók küldtek meg neki. Örömmel üdvözli a szovjet korszakban meginduló nemzeti újjászületést: „A népműveltség fejlesztésével a régi orosz kormányzat a votjákokat illetőleg vajmi keveset törődött. Az anyanyelven való tanítás jóformán alig terjedt túl az elemi első osztály fokán s ott is az orosz nyelvbe való bevezetés célját szolgálta. Az egész votják nyelvű hazai irodalom a háború előtt csak néhány kezdetleges iskolai, főleg vallásismertető és imádságoskönyvre szorítkozott.

Mint a votják mezőkön a pázsit megjelenik s pár nap alatt magasra

nő, úgy látjuk a szabadság verőfényében bámulatos gyorsasággal életre kelni s kifejlődni a votják népnek századok óta mélyen letiport s félreismert tehetségét.” (Magyar Nyelvőr 56 18—19.) Örömmel számol be arról, hogy a votják már a tanácskozásokon és a közigazgatásban egyenrangú nyelv, hogy a hivatalokban már sok száz votják tisztviselő működik, hogy az alsófokú iskolákban votják a tanítási nyelv, megindult a votják nyelvű tankönyvírás, hírlapirodalom és könyvkiadás. Ismertet tizenöt új votják könyvet, ír a votják nyelvújításról, és azt a reményét fejezi ki „hogy a nemzeti nyelv felkarolásával megindult

művelődési mozgalom biztosítani fogja a votjások népének fennmaradását és fejlődését” (Uo. 64: 27.).

Ifjúkorának mestereit, elsősorban Budenzet, de Hunfalvyt, Simonyit egész életén át tisztelte, szerette, mindig mély hálával emlékezik meg róluk. A hetvenéves Munkácsi így szól Budenzről: „Kegyelettel emlékszem meg azokról a különös, megbecsülhetetlen jótéteményekről, melyekkel személyileg elhalmozott, midőn évekig tartó magánelőadásokkal bővebb tudományos kiképzésem munkálkodott s tömérdek fáradalommal tanulmányútjaim előkészítéséről s anyagi alapjairól

gondoskodott. Röviden összefogva ezentúl [egyetemi hallgató koromtól fogva] ő volt a nap, mely körül élttem pályája keringett. Ő volt az ki ifjú hevületemnek Barkó Pál képzetével gomolygó ködös ábrándját reális eszmévé alakította s jövőre vonatkozó terveimet célirányos, határozott útra térítette.” (Magyar Nyelvőr 59: 204.) Budenz iránti háláját több alkalommal is kifejezésre juttatta (Budapesti Szemle 87., Emlékbeszédek a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól 15/11:1., Magyar Nyelvőr 58:165., 59:200., 204., 65:51., 107., 66:5.). Utolsó írása is, amely már halála után jelent meg, a *Budenz-ereklyék* c. cikksorozatának

befejező közleménye. Akadémiai székfoglalóját Hunfalvy Pál emlékének szentelte. A 120 lap terjedelmű monográfia Hunfalvy tudományos pályájának eddig legterjedelmesebb és legteljesebb méltatása (Emlékbeszéd a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól 15/11.). Vámbéry Ármin munkásságát is több helyen méltatta, de a megfelelő kritikával (Keleti Szemle 12., Budapesti Szemle 162.; Ungarische Rundschau 3., Magyar Nyelvőr 59:205—206.).

Az agg tudós szinte utolsó órájáig dolgozott. Még hetvenedik születésnapja után is számos szófejtése és más értékes cikke jelent meg. A Nyelvtudományi Közle-

mények 50. kötetében pedig — amely Budenz születésének századik évfordulójára (1936-ban) jelent meg — megkezdí a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* III. kötetéhez való nyelvi és tárgyi magyarázatok közlését. A halál azonban kicsavarta kezéből a tollat. 1937. szeptember 21-én, életének 78. évében elhunyt a fáradhatatlan kutató, a lelkes tudós. Sírjánál csángó útjának utitársa és későbbi szerkesztőtársa, a jeles turkológus: Kúnos Ignác és egy fiatal tanítványa: Knöpfler László mondott beszédet. Az Országos Néptanulmányi Egyesület 1938-ban közgyűléssel áldozott Munkácsi Bernát emlékének (Magyar Nyelvőr

67:59–70.). Az ott felolvasott levelek közül hadd idézzek egy részletet a finn Artturi Kannisto részvétnyilvánításából: „Munkácsi Bernát egyike volt tudományunk legbuzgóbb és legszerényebb munkásainak . . . A tudományok iránt érzett forró szeretete annál is dícséretesebb volt, mert teljesen önzetlenül és minden anyagi előnytől mentesen végezte kutatásait. Szerény és őszinte személye már találkozásunk első pillanatában meghódított. Ezért érzek most oly mély gyászt melegszívű barátom elhunytával.” (Uo. 6o.)

BIBLIOGRÁFIA

*Munkácsi Bernát főbb művei**

- A moldvai csángók nyelvjárása.* Magyar Nyelvőr 9–10. (1880–81).
- Az altaji nyelvek számképzése.* Budenz-album. Bp., 1884. 234–314.
- Votjék nyelvtanulmányok.* Bp., 1884. (Ugor füzetek 5. sz.)
- (Kúnos Ignáccal) *A belviszonyragok használata a magyarban.* Bp., 1885. (MTA Értekezések a nyelv- és néptudományok köréből. XII. 4. sz.)
- Votjék népköltészeti hagyományok.* Bp., 1887.
- Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földjén.* 1889. Budapesti Szemle 60.
- A votjék nyelv szótára.* Bp., 1890–96.

* A teljes bibliográfiát (413 tétel) OLÁH ÉVA állította össze Gulya János előszavával: *Munkácsi Bernát munkássága.* A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományok osztályának Közleményei 24. (1967.) 397–413.

A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai. 1892. Budapesti Szemle 71.

Vogul népköltési gyűjtemény.

I. I. r. 1892., 2. r. 1902.

II. I. r. 1892., 2. r. 1910., 3. r. 1921.

III. I. r. 1893.

(Sajtó alá rendezte: Kálmán Béla), 2. r.
1952.,

IV. I. r. 1896.

(Sajtó alá rendezte: Kálmán Béla), 2. r.
1963.

A magyar népies halászat műnyelve. Bp.,
(Néprajzi füzetek I. sz.)

A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Bp., 1894. (Ugor füzetek II. sz.)

A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai.
Bp. 1894. Ethnographia 5.

A magyar magánhangzók történetéhez. Bp.,
1894. Nyelvtudományi közlemények 25.

Budenz József emlékezete. Bp., 1896.

Déli osztják szójegyzék (Pápai Károly gyűjtése alapján). Bp., 1896. (Ugor füzetek
12. sz.)

Árja és kaukázusi elemek a finn — magyar nyelvekben. I. Bp., 1901.

Alán nyelvemlékek szókincsünkben. Bp., 1904.

Ethnographia 15.

A magyar őshaza kérdése. Bp., 1905. *Ethnographia* 16.

Hunfalvy Pál emlékezete. Bp., 1912. MTA emlékbeszédek 17. 11. sz.

Blüten der ossetischen Volksdichtung. Bp., 1923–32. Keleti Szemle 20–21.

Budenz-ereklyék. Bp., 1936–37. Magyar Nyelvőr 65–6.

(Herausgegeben von D. R. Fuchs:) *Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken.* Helsinki, 1952. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. Nr. 102.)

*A Munkácsi Bernáttal foglalkozó
szakirodalomból*

BUDENZ JÓZSEF... jelentése Munkácsi Bernát tanulmányútjáról a vogulok között. MTA Értesítője 22. (1888), 164–169.

A Magyar Nyelvőr 1930. évi 59. kötetében:
FÓKOS DÁVID: Munkácsi Bernát. 33–58.

FOKOS DÁVID: Munkácsi Bernát irodalmi munkássága. 172–178.

FOKOS DÁVID: Munkácsi Bernát hetvenedik születésnapjának megünneplése . . . 199–200.

VIKÁR BÉLA: Munkácsi Bernáthoz (vers.) 58–59.

LEWY, ERNST: Bernhard Munkácsi zum 70. Geburtstage. Ungarische Jahrbücher 10. (1930) 282–283.

LEWY, ERNST: Wogulische Vorstudien. Uo. 377–386.

NÉMETH [GYULA] J.: Bernhard Munkácsi. Kőrösi-Csoma Archivum 2. (1930) 331–332.

SOLYMOSSY SÁNDOR: Munkácsi Bernát. Ethnographia 41. (1930) 1–4.

KÚNOS IGNÁC: Munkácsi Bernát. Nyugat 23/2. (1930) 65–67.

ZSIRAI MIKLÓS: Munkácsi Bernát. Magyar Nyelv 26. (1930) 81–83.

BALASSA JÓZSEF: Munkácsi Bernát hetvenöt-éves. Magyar Nyelvőr 64. (1935) 32–33.

A Magyar Nyelvőr 1937. évi 66. kötetében:

FOKOS DÁVID: Munkácsi Bernát 1860–
1937. 61–63.

FOKOS DÁVID: Munkácsi Bernát kézirat i
hagyatéka. 100–103.

KÚNOS IGNÁC, Fokos-Fuchs Dávid és
Knöpfler László búcsúbeszéde. 75–78.
Részvétiratok Munkácsi Bernát halála
alkalmából. 108.

KANNISTO, ARTTURI: Bernhard Munkácsi.
Virittaja 41. (1937) 332–335.

ZICHY ISTVÁN: Munkácsi Bernát 1860–
1937. Ethnographia 48. (1937) 321–332.

ZSIRAI MIKLÓS: Munkácsi Bernát. Magyar
Nyelv 34. (1938) 1–4.

A Magyar Nyelvőr 1938. évi 67. kötetében:
BALASSA JÓZSEF: Munkácsi Bernát, a tudós
és az ember. 61–65.

FOKOS DÁVID: Az Országos Néptanulmányi
Egyesület közgyűlése. 59–61.

KÚNOS IGNÁC: A csángók földjén Munkácsi-
val. 65–70.

MUNKÁCSI NOÉMI: Egy nagy magyar nyelv-
vész. Munkácsi Bernát élete. Bp., 1943.

KÁLMÁN BÉLA: Munkácsi manysi hagyatéka. Nyelvtudományi Közlemények 56. (1955) 295–297.

KÁLMÁN BÉLA: Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete. Magyar Nyelvőr 84. (1960) 264–268.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1960. évi 16. kötetében:

KÁLMÁN BÉLA: Munkácsi Bernát emlékezete. 381–391.

HARMATTA JÁNOS: Munkácsi Bernát, mint a finn-ugor-iráni kapcsolatok kutatója. 392–397.

K. PALLÓ MARGIT: Munkácsi Bernát jelentősége a magyar turkológiában. 397–402.

APOR ÉVA: Ossetic material among the literary remains of Bernard Munkácsi. Acta Orientalia ASH. 16. (1963) 225–240.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

AK 1737 k 8183 — Terjedelem: 5,75 (A/5) ív

HU ISSN 0133-1884

8469 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

